

АДАМ ЖАНА КООМ

**Кыргыз Республикасынын
жалпы билим берүү уюмдарынын 5-9–класстары**

үчүн предметтик стандарт

Бишкек

**Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдарынын 5-9-класстары үчүн
«Адам жана коом» боюнча предметтик стандарты**

Мазмуну

1 - бөлүм. Жалпы жоболор

- 1.1. Стандарттын актуалдуулугу
- 1.2. Документтин статусу жана түзүмү
- 1.3. Жалпы билим берүүчү уюмдар үчүн негизги ченемдик документтердин системасы
- 1.4. “Адам жана коом” предметинин базистик окуу планындагы орду
- 1.5. Негизги түшүнүктөр жана терминдер

2-бөлүм. Предметтин концепциясы

- 2.1. Окутуунун максаттары менен милдеттери
- 2.2. Предметтин методологиялык негиздери
- 2.3. Предметтик компетенттүүлүктөр
- 2.4. Негизги жана предметтик компетенттүүлүктөрдүн байланышы
- 2.5. Мазмундук багыттар. Окуу материалын мазмундук багыттар жана класстар боюнча бөлүштүрүү
- 2.6. Предмет аралык байланыштар. Өтмө тематикалык багыттар

3-бөлүм. Окутуунун натыйжалары жана баалоо

- 3.1. Окутуудан күтүлүүчү натыйжалар класстар боюнча
- 3.2. Окуучулардын жетишкендиктерин баалоонун негизги стратегиялары

4-бөлүм. Билим берүү процессин уюштурууга коюлуучу талаптар

- 4.1. Ресурстук камсыздоого коюлуучу талаптар
- 4.2. Шыктандаруучу окутуу чөйрөсүн түзүү

1-бөлүм. Жалпы жоболор

1.1. Стандарттын актуалдуулугу

Стандарт инсандын жарандык демократиялык калыптануусунда курстун ролун өзгөртүүгө, курстун практикалык багыттуулугу аркылуу инсандык багытты күчөтүүгө, чыгармачыл дараметти өнүктүрүүгө, окуучулардын социалдык чөйрөдөгү көндүмдөрүн жана иш-аракеттерин калыптандыруу жана өнүктүрүүгө (чечимдерди кабыл алуу жана жоопкерчилик) багытталган жарандык билим берүүнүн негизги максаттарын билдирет.

Стандартка киргизилген өзгөртүүлөр азыркы Кыргызстандын – суверендүү, демократиялык жана парламенттик республиканын – жаңы саясий реалийлерине ылайык келет. Предметтин мазмуну саясий, социалдык, экономикалык, билим берүү, маданий жана экологиялык, маалыматтык чөйрөлөрдөгү заманбап глобалдык өзгөрүүлөрдү жана тенденцияларды чагылдырат. Буга байланыштуу окутуунун маалыматтык технологияларын (E–курс), анын ичинде символдорду түзүү жана таанып-билүү көндүмдөрүн, медиа маалыматтык сабаттуулукту калыптандырууга байланышкан технологияларды колдонуу каралган.

«Адам жана коом» предмети өзү менен ар түрдүү коом таануучулук илимдердин социалдык-гуманитардык билимдеринин бирдиктүү курска интеграцияланган системасын билдирет. Курста жалпыланган түрдө төмөнкү илимдерге тиешелүү билимдер берилген:

- **Социология, социалдык өз ара аракеттенүү процессинде индивиддер менен топтордун ортосунда пайда болуучу себеп-натыйжалык байланыштарды ачып берүү үчүн** коомдун жашосун жана уюшулушун бүтүн организм катары, адамдардын бири-бири менен өз ара мамилесинин системасы катары, коомдо адамдардын өз ара аракеттенүүсүнүн формалары менен ыкмаларын изилдейт;

- **Социалдык жана философиялык антропология**, адамдын табиятынын жана адамдын турмушунун, адамдын жана адам коомунун көйгөйлөрүн (жашоонун маңызы, эркиндик, абийир, мораль, тандоо, чыгармачылык ж.б.), алардын өнүгүүсүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрүн жана маданий көп түрдүүлүгүн изилдейт;

- **Психология**, адамдардын өзүнө окшоштордун арасында, анын ичинде кадимкидей эмес (экстремалдык) кырдаалдагы шарттарда жүрүм-турумун түшүнүү үчүн адамды, анын бейаң-сезимин, аң-сезимин, мүнөзүн, менталдуулугун, индивидуалдуу жана жамааттык социалдык шарттарда адамдардын бейаң жана аң-сезимдүү жүрүм-турумунун мыйзам ченемдүүлүгүн изилдейт. Психология адамдын адамдар менен өз ара аракеттенүү мыйзамдарын жакшы түшүнүүгө жардам берет, өзүн бул дүйнөнүн бир бөлүгү экендигин аңдап-түшүнүүнү калыптандырат жана руханий жактан өнүктүрөт;

- **Социалдык философия**, ал коомду адамдардын ишмердүүлүгүндөгү объективдүүлүнүн (материалдык) жана субъективдүүлүнүн (аң-сезимдүү) катышы, байланышы көз карашынан изилдейт;

- **Экономика**, материалдык жыргалчылыктарды өндүрүү (ишмердүүлүк жана мамилелер), бөлүштүрүү, алмашуу жана керектөө процессин талдайт. Экономикалык сабаттуулук окуучуларга өздүк жыргалчылыктын жана бүтүндөй коомдун жыргалчылыгынын негизи, аларды күнүмдүк турмушка ыңгайлаштыруунун механизми катары, жашоодогу ар кандай кырдаалдарда жүрүм-турумдун адекваттуу моделдерин тандап алуу үчүн зарыл болуп саналат;

- **Политология**, коомдун саясий чөйрөсүн: саясий бийликти, саясий институттарды, мамилелерди, процесстерди, алардын иш алып баруусунун жана өнүгүүсүнүн ыкмалары жана формаларын, саясий институттарды башкаруу методдорун, алардын иш алып баруусунун мыйзам ченемдүүлүктөрүн изилдейт;

- **Укук таануу**, негизги укуктук түшүнүктөр системасын; мамлекетти коомдук-саясий көрүнүш катары; укукту коомдук турмуштун социалдык-саясий көрүнүшү катары; мамлекет менен укуктун ортосундагы өз ара байланышты; укуктун ар кандай тармактарынын негизги түшүнүктөрүн жана жоболорун изилдейт;

- **Маданият таануу** (Культурология), маданияттын жана маданий процесстин өнүгүүсүнүн жалпы мыйзам ченемдүүлүктөрүн, адамзаттын материалдык жана руханий маданиятынын эстеликтерин жана көрүнүштөрүн, ошондой эле адамдардын маданий кызыкчылыктарын жана керектөөлөрүн, маданий баалуулуктарды сактоо, көбөйтүү жана өткөрүп берүүдө адамдардын катышуусун изилдейт;

- **Этика**, адамзат тарабынан иштелип чыккан моралдык баалуулуктар, азыркы учурдагы мораль жана адеп-ахлак жүрүм-турум ченемдери, жакшылык жана жамандык, жашоого болгон аң-сезимдүү мамиле тууралуу түшүнүктөрдү берет;

- **Медиа**, маалыматтык коомдун өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрүн ачат, аналитикалык, критикалык ой жүгүртүүнү жана натыйжалуу коммуникациянын көндүмдөрүн өнүктүрөт жана чыр-чатак болгон учурларда толерантуу жүрүм-турумду калыптандырат.

Курста берилген адам жана коом, экономика жана саясат, социалдык жана руханий өнүгүү тууралуу жалпыланган билимдер универсалдуу илимий билимдер болуп саналат, ошондуктан коомдо жана мамлекетте болуп жаткан көп түрдүү процесстерди таанып-билүүнүн, бул процесстердин негизги субъекти катары жаранды калыптандырууда курал катары кызмат кылат.

“Адам жана коом” мектеп окуучуларына өзүн жана айланадагыларды түшүнүү үчүн коомдогу жашоонун ченемдери жана эрежелери, коомдук мамилелер жана алардын мыйзам ченемдүүлүктөрү, адам укуктарынын жана демократиянын баалуулуктары, өзүнүн глобалдык дүйнөдөгү орду жана өз өлкөсүнүн эл аралык коомчулуктагы орду тууралуу базалык билимдерге жана көндүмдөргө ээ болууга жардам берет; мектеп окуучулары мектепти аяктагандан кийин жолуга турган чакырыктардын себептерин жана маңызын жакшыраак түшүнүүгө жана бул милдеттерди чечүүнүн мыкты ыкмаларын табууга үйрөтүүгө мүмкүндүк берет.

1.2. Документтин статусу жана түзүмү

Бул стандарт Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» Мыйзамынын, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2014-жылдын 21-июлундагы №403 «Кыргыз Республикасында жалпы орто билим берүүнүн Мамлекеттик билим берүү стандартын бекитүү жөнүндө» токтомунун негизинде иштелип чыккан жана билим берүүнүн мазмунунун мамлекеттик милдеттүү минимумуна жана «Адам жана коом» предмети боюнча окуучулар менен бүтүрүүчүлөрдүн даярдыгынын деңгээлине карата талаптарды белгилейт.

Стандарттын жоболору төмөнкүлөр тарабынан милдеттүү түрдө колдонулууга жана сакталууга тийиш:

- тибине жана түрүнө, менчик формасына жана ведомстволук баш ийүүсүнө карабастан, Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдары;
- башталгыч жана орто, кесиптик билим берүү уюмдары;
- педагогикалык жогорку окуу жайлары.

Бул «Адам жана коом» предмети боюнча предметтик стандарт негизги жана орто жалпы билим берүүнүн базистик окуу планы, жалпы билим берүү уюмунун жумушчу окуу планы, негизги жана кошумча жалпы билим берүүчү программалар, окуу китептери жана окуу-методикалык куралдар менен комплексте колдонулат.

«Адам жана коом» предмети боюнча предметтик стандарт негизги мектептеги (5-9-класстар) билимдин милдеттүү деңгээлин аныктайт.

«Адам жана коом» предмети боюнча предметтик стандарт мамлекеттик билим берүү стандартынын мазмунунун милдеттүү минимуму бирдиктүү мазмундук багыттардын натыйжасында, билим берүүнүн бардык баскычтарына карата, төмөндөгү башка билим берүүчү областтар жана предметтерге карата да бүтүн жана жолун улантуучу болуп саналат:

- гуманитардык областта – тарых, адабият, география, экология, укук ж.б.
- табигый-математикалык областта – табигый-математикалык илимдер тармагындагы ачылыштардын коомдук мааниси, илимдин болжолдоочу функциясы, заманбап дүйнөдөгү маалыматташтыруунун ролу ж.б.

«Адам жана коом» предмети боюнча билим берүүнүн мазмунунун милдеттүү минимуму бардык окуучуларга коомтаануунун негизги теориялык билимдерине гана ээ болууга эмес, жарандык активдүүлүктүн көндүмдөрүн иштеп чыгууга да мүмкүнчүлүк бере алат.

1.3. Жалпы билим берүү уюмдары үчүн негизги ченемдик документтердин системасы

- Кыргыз Республикасынын “Билим берүү жөнүндө” мыйзамы;
- 2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы;
- Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2014-жылдые 21-июлундагы № 403 “Кыргыз Республикасында жалпы орто билим берүүнүн Мамлекеттик билим берүү стандартын бекитүү жөнүндө” токтому;
- “Кыргыз жараны” жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүү концепциясы, 2020-жылдын 12-ноябры;
- 2016-2020-жылдары Кыргыз Республикасынын калкынын финансылык сабаттуулугун жогорулатуу программасы.

1.4. «Адам жана коом» предметинин базистик окуу планындагы орду

«Адам жана коом» окуу предмети катары Кыргыз Республикасында башталгыч, негизги (тогуз жылдык) жана орто (толук) жалпы билим берүүнүн базистик окуу планынын мамлекеттик компонентин түзүүчүлөрдүн бири болуп эсептелет.

1.5. Негизги түшүнүктөр жана терминдер

Баа – баалоо процессинин натыйжасы, анын шарттуу-формалдуу (белгилик) мааниси.

Баалоо – окуучунун таанып-билүү ишмердүүлүгүнө, мугалимдин, класстын, мектептин ишине, көзөмөл жүргүзүү, ошондой эле билим берүүнүн сапатын жакшыртуу максатында маалыматтарды баяндоо, топтоо жана интерпретациялоо процесси. Бул билим берүүдөн алынган натыйжалардын пландаштырылган натыйжаларга ылайык келүү даражасын аныктоочу системалуу процесс.

Баа берүү – окуучуларда Алкактык жана Улуттук жана предметтик стандарттарда белгиленген компетентүүлүктөрдүн калыптангандыгынын даражасын сапаттуу аныктоо.

Билим берүү технологиясы – илимий негизде түзүлгөн, убакытта жана мейкиндикте программаланган жана белгиленген натыйжаларга алып келген педагогикалык процесстин бардык компоненттеринин иш алып баруу системасы.

Гендер – бул социалдык процесс, бул эркектер менен аялдарды алардын социалдык ролуна жараша коомдо аныктоо. Бул эркек менен аялдын ортосундагы мамилелерди мүнөздөгөн социалдык жактан кабыл алынган ченемдер, функциялар, ролу жана милдеттери.

Гендердик теңдик – эркектер менен аялдар үчүн бирдей мүмкүнчүлүк катары аныкталат, ошондой эле ресурстарга жана сыйлыктарга бирдей ээ болуу.

Глобалдык компетенттүүлүк – бул адамдардын ортосундагы айырмачылык өзүн жана башкаларды кабыл алууга, ай жүгүртүүгө жана элестетүүгө жана адамзаттын кадыр-баркын өз ара урматтоонун негизинде ар кандай маданиятка таандык башка адамдар менен ачык, адекваттуу жана натыйжалуу

өз ара аракеттенүүгө катышууга таасирин тийгизерин түшүнүү үчүн дүйнөлүк жана маданияттар аралык маселелерге сынчыл жана ар кандай көз караш менен кароо жөндөмдүүлүгү.

Гумандуулук – “адамкерчилик” – адамзатынын коомун түзүү системасы, анда жогорку баалуулук болуп адамдын өмүрү саналат, бардык материалдык жана материалдык эмес ресурстар бул жашоону максималдуу түрдө ыңгайлуу жана коопсуз кылууга багытталат.

Жашыл экономика – ХХ кылымдын аягында калыптанган экономика илиминдеги багыт, анын алкагында экономика жаратылыш чөйрөсүнүн көз каранды болгон компонент деп саналат, ал анын чегинде ишке ашырылат жана анын бир бөлүгү болуп эсептелет.

Интерактивдүү методдор – окуучулардын өз ара ишмердүүлүк жүргүзүүсүнө мүмкүнчүлүк берүүчү, ошондой эле аналитикалык, критикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүүчү жана активдүү жарандык позицияны калыптандырууга мүмкүндүк берүүчү методдор.

Инсандын активдүүлүгү (лат.тилинен–activus–ишмердүү) – адамдын дүйнөгө болгон ишмердүү мамилеси, адамзаттын коомдук-тарыхый тажрыйбасын өздөштүрүүнүн негизинде коомдогу материалдык жана руханий чөйрөдө ишмердүүлүк жүргүзүү жөндөмдүүлүгү; чыгармачыл ишмердүүлүктө, эрктүүлүктө жана баарлашууда көрүнөт.

Ишмердүүлүк – курчап турган айлана-чөйрө менен активдүү ишмердүүлүк жүргүзүү, анын жүрүшүндө адам субъект катары объектке максаттуу түрдө таасир этет жана ушул жол менен өзүнүн муктаждыктарын канааттандырат. Адамзаттын ишмердүүлүгүнүн негизги түрү болуп адамзаттын келип чыгуусунда жана материалдык, руханий жактан өнүгүүсүндө негизги ролду ойногон эмгек саналат.

Кастык тили – улуттук, гендердик, этникалык, диний таандыгына байланыштуу башка адамдарга карата эл алдында пикирин айтуу жана жек көргөндүгүн көрсөтүү, мазактоо.

Компетенция – инсандык жана социалдык-маанилүү өндүрүмдүү ишмердүүлүктү жүргүзүү үчүн зарыл болгон инсандын өз ара байланыштуу сапаттарынын жыйындысы (билимдер, жөндөмдөр, көндүмдөр, ишмердүүлүк тажрыйбасы, түшүнүктөр, эрк).

Компетенттүүлүк – белгилүү бир деңгээлде компетенцияга ээ болгондугун аныктаган билим берүүнүн жыйынтыгы.

Мазмундук багыттар – “Адам жана коом” предметинин мазмундук багыттары мугалимге жана окуучуга өздөштүрүү предметинин бүтүндүгүн көрүүгө мүмкүндүк берүүчү окутуунун негизги багыттары.

Медиа сабаттуулук – келип түшкөн маалыматтын аныктыгын, ишенимдүүлүгүн, сапатын талдоого мүмкүнчүлүк берүүчү билимдердин жана жөндөмдөрдүн топтому, көндүмдөрдүн жана баалуулуктардын, артыкчылыктардын жана практикалардын жыйындысы.

Метод – (гр.тилинен methodos–изилдөөнүн жолу же таанып-билүү, теория, окутуу) – конкреттүү милдетти чечүүдө чындыкты практикалык же теориялык жактан өздөштүрүүнүн ыкмаларынын же операцияларынын жыйындысы.

ММК – бул маалыматты күн сайын чогултуу, иштеп чыгуу жана окурмандардын, көрүүчүлөрдүн жана угуучулардын кеңири чөйрөсүнө жайылтуу каражаты.

Натыйжалар (билим берүүдөгү) – инсандык, жарандык жана кесиптик жактан өзүн-өзү аныктоону ишке ашыруу үчүн зарыл жана жетиштүү болгон окуучунун индивидуалдык компетенттүүлүктөрүнүн топтому. Бүтүрүүчү тарабынан билим берүү процессинин белгилүү бир этабында ишке ашырылуучу окутуунун максаттары катары түзүлөт.

Окутуу методу – ыкма, анын жардамы менен окутуу процесси ишке ашырылат, билим берүүнүн мазмунун өздөштүрүүнү камсыздоочу мугалимдин жана окуучунун өз ара байланышкан аракеттеринин ырааттуу системасы. Окутуу методу үч белги менен мүнөздөлөт: окутуунун

максатын, өздөштүрүү ыкмасын, окуу субъекттеринин өз ара аракеттенүүсүнүн мүнөздөмөсүн билдирет.

Окутуу модели – система (үлгү, мисал, конструкция), ал башка системага карата белгилүү бир касиеттерди чагылдырат жана билдирет, түп нуска деп аталат жана белгилүү бир мааниде аны алмаштырат.

Окутуунун максаттары – окуучулар когнитивдик (таанып-билүүчүлүк), аффективдик (эмоционалдык-баалуулук) жана жүрүм-турумдук чөйрөдө жетише турган окутуунун орто аралык жана акыркы натыйжасы. Ал окуучулардын негизги жана предметтик компетенттүүлүктөрдүн белгилүү бир деңгээлине ээ болуусу менен билдирилген, мугалим ишенимдүү тааний жана баалай турган окутуунун натыйжалары аркылуу түзүлөт.

Окутуу технологиясы – мугалим менен окуучунун өз ара аракеттенүүсүнүн модели, өзүнө так жана конкреттүү максаттарды коюуну (окутуунун натыйжаларын) жана аларга натыйжалуу жетишүүнү камсыздоочу окутуунун методдорун жана ыкмаларын колдонууну камтыйт. Окутуу технологиясы таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүктүн стратегиясына негизделет, ал мугалим менен окуучунун конструктивдүү өз ара аракеттенүүсүн камсыздайт.

Өзүн-өзү аңдап түшүнүү – “адамдын өзүн ишмердүүлүктүн субъекти катары аңдап түшүнүүсү, анын натыйжасында адамдын өзү жөнүндө түшүнүгү элестетилген “МЕН-образына” калыптанат.

Өзүн-өзү таанып-билүү – бул адамдын өзүн-өзү өздөштүрүү процесси, бул өзүнүн иш-аракеттерине, ой жүгүртүүсүнө жакшыртуу максатында байкоо жүргүзүү. Бул өзү жөнүндө ой жүгүртүү, “Мен киммин?”, “Менин багытым эмнеде?”, “Мен кандаймы?” деген сыяктуу маанилүү суроолорго жооп издөө.

Плюрализм – башка пикирди, ынанымдарды, позицияларды урматтоого тарбиялоо.

Предметтик компетенттүүлүктөр – негизги компетенттүүлүккө караганда жекече, предметке тиешелүү компетенттүүлүктөр.

Портфолио (жетишкендиктер папкасы) – окуучу тарабынан жеке түзүлүүчү жана мектептеги класстык жана класстан тышкары ишмердүүлүктө көрсөткөн даярдыгынын жана активдүүлүгүнүн деңгээлин анык көрсөтүүчү жеке жетишкендиктеринин топтому; окуучулардын окуудагы жетишкендиктерине мониторинг жүргүзүүнүн натыйжалуу каражаты.

Толеранттуулук – бул сиздин жеке көз карашыңыздан, адаттарыңыздан, салттарыңыздан айырмалануучу кимдир бирөөгө, бир нерсеге карата сабырдуу жана сый мамиле. “Толеранттуулук биздин дүйнөдөгү маданияттардын бай көп түрдүүлүгүн, өзүн билдирүү формаларын жана адамдын индивидуалдуулугун билдирүүсүн урматтоо, кабыл алуу жана туура түшүнүүнү билдирет”. ЮНЕСКОнун Толеранттуулук принциптеринин декларациясынын 1-беренеси.

Финансылык сабаттуулук – финансыларга байланыштуу жана ойлонуштурулган финансылык чечимдерди кабыл алуу, ошондой эле жеке финансылык бакубатчылыкка жетишүү үчүн зарыл болгон маалымдуулуктун, билимдердин, көндүмдөрдүн, багыттардын жана жүрүм-турумдун жыйындысы; адамдын финансылык чечимдерди ойлонуштуруп кабыл алуусу үчүн негизди түзгөн компетенцияларынын топтому.

2-бөлүм. Предметтин концепциясы

2.1. “Адам жана коом” предметин окутуунун максаттары жана милдеттери

Мектепте окутулган «Адам жана коом» интеграцияланган предмети – адам, анын коомдогу жана глобалдык дүйнөдөгү орду, адамдардын ортосундагы толеранттуу мамилелер, ошондой эле адамдар менен мамлекеттик жана коомдук институттардын ортосундагы өз ара мамилелер жөнүндө практикага багытталган курс.

Курстун максаты – гуманисттик жана демократиялык баалуулуктар менен принциптерге негизделген өзүн-өзү жана социалдык чөйрөнү таануу, жарандык-укуктук, финансылык-экономикалык компетенттүүлүктөр аркылуу жоопкерчиликти, аң-сезимдүү жашоого жана демократиялык укуктук мамлекеттин коомдук турмушунун ар кыл чөйрөлөрүндө өз алдынча ишмердүүлүккө даяр болгон социалдык маанилүү инсандын калыптанышына жана өнүгүүсүнө көмөк көрсөтүү.

Артыкчылыктар: өз алдынча жана демократиялык инсан, адамдын укуктары жана эркиндиктери, коомдун этникалык жана маданий көп түрдүүлүгү, Кыргызстандын элинин жарандык иденттүүлүгү жана биримдиги.

Милдеттер: окуучуларда глобалдык дүйнөнүн тез өзгөрүп туруучу шарттарында ийгиликтүү болууга мүмкүнчүлүк берүүчү билимдерди жана компетенттүүлүктөрдү, гуманисттик баалуулуктар жана мамилелер системасын калыптандыруу:

- **когнитивдик** – окуучу өзүнүн жүрүм-туруму жөнүндө өз алдынча ой жүгүртөт, өзүнүн иш-аракеттерин талдайт жана баалайт, өзүн-өзү таанууга умтулат, ошондой эле заманбап коомдогу социалдык-экономикалык, коомдук-саясий жана социомаданий көрүнүштөрдүн жана процесстердин, анын ичинде ар түрдүү социалдык, гендердик топтордун ортосундагы мамилелердин, ресурстарды башкаруу ыкмаларынын, коом үчүн кесепеттерди эске алуу менен мыйзам ченемдүүлүктөрүн өз алдынча аңдап-түшүнөт жана түшүндүрөт;

- **жүрүм-турумдук** – жеке, коомдук жана экономикалык турмушта өз позициясын калыптандырат жана далилдейт, маданий көп түрдүү коомдо инсандар аралык конструктивдүү мамилелерди түзө алат жана адам менен коомдук жана мамлекеттик институттардын ортосундагы өз ара аракеттенүү ченемдерин колдоно алат, укуктук ыкмаларды жана каражаттарды колдонуп коомдогу укук тартибинин сакталышына көмөктөшөт; маалыматты башкара билет: маалыматты талдоо, баалоо жана филтрлөө көндүмдөрүнө ээ, жалган жаңылыктарды чыныгы, анык жаңылыктардан айырмалай алат.

- **баалуулук** – өзүнүн жүрүм-турумун жана башка адамдардын кылган иштерин улуттук жана гуманисттик (жалпы адамзаттык) баалуулуктар, укуктар жана адамдын эркиндиги менен салыштырат; өзүнүн жарандык бирдейлигин, социалдык жоопкерчилигин аңдап-түшүнөт, азыркы учурдагы кырдаалды талдай алат жана гендердик жана тил маданиятын калыптандырат.

2.2. Предметтин методологиялык негиздери

«Адам жана коом» предмети боюнча предметтик стандарт окутуунун жалпы дидактикалык принциптерине (илимий, ырааттуулук, жеткиликтүүлүк ж.б.) негизделип, ошондой эле коомдун турмушундагы дайыма болуп туруучу өзгөрүүлөр шартында жашаган инсандын өзүнүн муктаждыктарынан келип чыгуучу спецификалык предметтик принциптерди эске алат.

«Адам жана коом» предметинин принциптери:

- **демократиялуулук** – коомдук тилектештикти, адилеттүүлүктү, маданий көп түрдүү коомдо конструктивдүү өз ара аракеттенүү жөндөмүн тарбиялоо; чечимдерди кабыл алуу процессине катышуу. Принцип мектеп жамаатындагы өз ара урматтоо жана ишеним атмосферасын,

окуучулардын өзүн-өзү башкаруусун, мектептин ачык-айкындуулугун жана жергиликтүү коомчулук, балдардын, жаштардын жана башка коомдук уюмдар, массалык маалымат каражаттары менен байланышын, социалдык мааниге ээ болгон акцияларга (коомдук, маданий, экологиялык ж.б.) катышуусун карайт;

- **активдүүлүк жана өзүн-өзү жөнгө салуу** – өз алдынча чечимдерди кабыл алуу көндүмдөрүн өнүктүрүү; критикалык ой жүгүртүү көндүмдөрүнүн негизинде активдүү жарандык позицияны жана жоопкерчилик сезимин пайда кылуу;

- **практикалык ишмердүүлүк менен байланыш** – инсандын активдүү турмуштук позициясы үчүн зарыл болгон практикалык жөндөмдөрдү менен көндүмдөрдү калыптандыруу (социалдык өз ара аракеттенүү көндүмдөрү, ар түрдүү кырдаалдарды өз алдынча талдай алуу жана мамлекеттин жарандык-укуктук ченемдерине жана адам укуктарына ылайык жооптуу чечимдерди өз алдынча кабыл алууну билүү жөндөмү);

- **ырааттуулук жана үзгүлтүксүздүк** – «Адам жана коом» предметин 5-класстан 11-класска чейин өздөштүрүү процессинде окуучулардын курактык өзгөчөлүктөрүн жана мазмундук багыттарды эске алуу менен окуу материалынын мазмунун акырындык менен татаалдатуу аркылуу камсыздалат;

- **плюрализм** – башка пикирди, ынанымдарды, позицияларды урматтоого тарбиялоо;

- **толеранттуулук** – көп этникалуу, маданий көп түрдүү коомдо жашоо искусствосу, ар кандай дүйнө таанууну, саясий, диний жана башка көз караштарды, мектептеги ар кандай жаштардын коомдук уюмдарынын ишмердүүлүгүн адамдын укуктарын жана эркиндигин бузбастан урматтоо; чыр-чатак болгон учурларды зомбулуксуз чечүү жөндөмдүүлүгү.

“Адам жана коом” предметинин таанып-билүү ишмердүүлүгү социалдык практика, долбоордук ишмердүүлүк менен байланыштуу, алар коомдогу заманбап социалдык, экономикалык жана саясий көрүнүштөрдү жана кырдаалды чагылдырат.

Иштин формалары жана методдору. Таанып-билүүчүлүк жана издөө активдүүлүгүнө түрткү берген, аналитикалык, изилдөөчүлүк жана коммуникативдик көндүмдөрдү, өз алдынчалуулукту, демилгечилдикти жана критикалык ой жүгүртүүнү өнүктүргөн иштин формаларына менен методдоруна артыкчылык берилиши керек. Салттуу сабактардан тышкары окутуу интерактивдүү методдорду камтыйт: долбоорлоону (индивидуалдуу же кичи топтордо), презентацияларды, ролдук оюндарды, мээ чабуулун, тегерек столдорду, изилдөө жана аналитикалык иштерди, дискуссияларды, дебаттарды, кейстреди талдоону, фильмдерди, картиналарды, социалдык роликтерди камтыйт. Толеранттуулукту, адеп-ахлактык сапаттарды, лидерликтин практикалык көндүмдөрүн өнүктүрүү үчүн өспүрүмдөрдүн коомчулуктун социалдык мааниге ээ болгон иштерине уюштурууну, пландоону, өткөрүүнү жана катышуусун демилгелөө жана кызыктыруу зарыл. Окуучулардын өзүн-өзү башкаруусу, коомдук жашоого жана балдар уюмдарына катышуусу лидерлик сапаттарды калыптандырууга мүмкүнчүлүк берет, ошондой эле окуучунун өзүнүн тандоосу, өз алдынча болуусу үчүн жоопкерчилик сезимин калыптандырууга жана өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт.

2.3. Предметтик компетенттүүлүктөр

Компетенттүүлүк мамиле коомтаануучулук билим берүүнү уюштурууда жетектөөчү болуп саналат. Коомтаануучулук билим берүүнүн максаттарына менен милдеттерине ылайык **компетенттүүлүк мамиленин** негизинде төмөнкү предметтик компетенттүүлүктөр бөлүнүп көрсөтүлгөн:

- өзүн-өзү таануу жана социалдык чөйрөнү таанып-билүү;
- жарандык-укуктук;

- финансылык-экономикалык.

Өзүн-өзү таануу жана социалдык чөйрөнү таанып-билүү

- өзүн инсан катары таанып-билүү: өзүнүн физикалык жана психикалык өзгөчөлүктөрүн, өзүнүн мүнөзүн жана мүмкүнчүлүктөрүн таанып-билүү, башка адамдарга салыштырмалуу өзүнүн индивидуалдуулугуна ой жүгүртүү;
- өз тажрыйбаларына таянуу менен ишмердүүлүк жана коммуникация процессинде коомдун бир бөлүгү катары өзүн аңдап-түшүнүү;
- башкаларга боорукер болуу, алардын баалуулуктарын жана өзгөчөлүктөрүн урматтоо жөндөмдүүлүгү;
- өз мүмкүнчүлүктөрүн ишке ашыруу, билимдерди колдонуу мүмкүнчүлүгү, белгилүү бир максаттарга жетүү, өз инсандыгынын бүтүндөй өзөгүн, социалдык жетилгендикти жана жоопкерчиликти калыптандыруу;
- жарандык демилгелерди ишке ашыруу үчүн ресурстарды табуу;
- логикалык ой-жүгүртүүнү жана коомдогу болуп жаткан процесстердин себеп-натыйжалык байланышын түзүү жөндөмүн өнүктүрүү;
- маалымат менен иштей билүү: алынган маалыматка карата сынчыл ой жүгүртүү жана аны жоопкерчилик менен башкаларга жеткирүү;
- өз кызыкчылыктарын жана коомдун башка өкүлдөрүнүн кызыкчылыктарын эске алуу менен чечим кабыл алуу жана жоопкерчиликти өзүнө алуу жөндөмдүүлүгү.

Жарандык-укуктук:

- билимдерди адам укугун коргоо практикасында жана жарандык милдеттерди аткарууда натыйжалуу пайдалануу;
- адам укуктарын жана эркиндигин урматтоо;
- маданияттар аралык толеранттуулук, көп түрдүү дүйнөдө жашоо жөндөмү;
- жарандык демилгелерди ишке ашыруу;
- коомдо тартиптин сакталышына көмөктөшүү;
- өзүнүн жүрүм-турумун жашоодогу конкреттүү кырдаалдарга коомдо кабыл алынган эрежелерге жана ченемдерге ылайык ыңгайлаштыруу;
- укук ченемдери, экономикалык максатка ылайыктуулук, адеп-ахлактык жана моралдык позициялары аркылуу жашоодогу ар кандай кырдаалдарда чечимдерди кабыл алуу.

Финансылык-экономикалык компетенттүүлүк:

- жеке киреше деген эмне экендигин түшүнүү жана аны жогорулатуу жолдорун билүү;
- жеке чыгымдар деген эмне экендигин түшүнүү, чыгымдарды башкаруунун жалпы принциптерин билүү;
- кирешелерди жана чыгашаларды пландоонун зарылчылыгын түшүнүү;
- турмуштук өзгөчө жана кризистик кырдаалдар учурунда “финансылык коопсуздук жаздыктын” болуу зарылчылыгын түшүнүү, жеке маалыматтарын (Интернетте да) коргой билүү;
- “Финансылык коопсуздук жаздыгын” түзүүгө карата камсыздандыруунун жана социалдык жөлөк пулдардын таасирин түшүнүү;
- ишкердик ишмердүүлүк деген эмне экендигин түшүнүү жана анын заманбап адамдын жана коомдун жашоосунда социалдык-экономикалык ролун билүү;

- кантип оңой, туура жана аңдап-түшүнүү менен өз керектөөчүлүк тандоосун жасоону билүү.
- дүйнөдө кабыл алынган критерийлерге ылайык керектөөчүлүк жүрүм-турум көндүмдөрүн калыптандыруу;
- таблицаларда, цифраларда, схемаларда көрсөтүлгөн финансылык-экономикалык маалыматтарды талдоо жана түшүнүү.

2.4. Негизги жана предметтик компетенттүүлүктөрдүн байланышы

Кыргыз Республикасында орто жалпы билим берүүнүн мамлекеттик стандартында негизги катары үч компетенттүүлүк каралган:

- **маалыматтык**
- **социалдык-коммуникативдик**
- **өзүн-өзү уюштуруу жана көйгөйлөрдү чечүү.**

“Адам жана коом” предметинде төмөнкү предметтик компетенттүүлүктөр белгиленет:

- **өзүн-өзү таануу жана социалдык чөйрөнү таанып-билүү;**
- **жарандык-укуктук;**
- **финансылык-экономикалык.**

Предметтик компетенциялар негизги компетенциялар менен тыгыз байланышта болуп, “Адам жана коом” предметинин алкагында алардын мазмунун өнүктүрөт жана тереңдетет.

Маалыматтык компетенттүүлүк – социалдык чөйрө менен өз ара аракеттенүүнүн түрдүү куралдарын пайдалануу жөндөмдүүлүгү.

1. Чечилип жаткан маселелерге жана орун алган шарттарга тилди, символдор жана тексттерди колдонуу жана ыңгайлаштыруу, башкача айтканда ар түрдүү кырдаалдарда кептик, жазма тилдик жөндөмдөрдү, символдорду аныктап таанууну, ошондой эле эсептөө жөндөмдөрүн менен моделдөө көндүмдөрүн натыйжалуу пайдалануу.

2. Чечилип жаткан маселелерге, орун алган шарттарга билимдерди жана маалыматтарды колдонуу жана ыңгайлаштыруу:

- маалыматтын керектүү булактарын белгилөө жана табуу;
- маалыматты издөө, берүү жана сактоонун базалык көндүмдөрүнө ээ болуу;
- маалыматты жана анын булактарынын сапатын, маанилүүлүгүн, аныктыгын баалоону билүү;
- билимдерди жана маалыматтарды талдоо жана түзүмдөштүрүү;
- маалыматты баалоо, тандоо, чогултуу, иштетип чыгуу, критикалык баалоо, түзүү жана берүү;
- маселелерди изилдөө жана өздөштүрүү, тапшырмаларды аткаруу, чечимдерди кабыл алуу, билимдерди топтоо, өздүк маанини берүү жана өзүнүн жашоосун байытуу үчүн алынган маалыматты колдонуу;
- натыйжаларды ар түрдүү форматтарды жана технологияларды колдонуу менен ар кандай аудиторияларга билдирүү;
- маалыматты жана изилдөөлөрдү түшүнүү, жоопкерчилик жана элестетүү менен колдонуу;
- рационалдуу аргументтерди эмоционалдуу маалыматтардан айырмалоону билүү;
- фактыларга негизделген маалымат менен пикирдин ортосундагы айырманы түшүнүү;
- талаш-тартыштуу же сынчыл божомолдорду аныктай билүү;
- жетишсиз, эки мааниге ээ жана карама-каршы болгон маалыматты колдоно билүү;
- бир нече булактан алынган маалыматты ирээттөөнү жана синтездөөнү билүү;
- ар кандай булактардан алынган далилдерди жазуу түрүндө бир тартипке келтирүүнү билүү.

3. Заманбап маалыматтык технологияларды натыйжалуу колдонуу жөндөмдүүлүгү.

Социалдык-коммуникативдик – башка адамдар менен өз ара аракеттенүү жөндөмдүүлүгү.

1. Өзү менен натыйжалуу мамилелерди түзүү:
 - өзүн башка адамдын ордуна коё билүү жана кыраалга анын көз карашы менен кароо;
 - өзүн-өзү жөнгө салуу, өзүн-өзү контролдоо;
 - эмоцияларды аңдап-түшүнүү жана натыйжалуу жөнгө салуу;
 - өзүнүн жана башка адамдардын жүйөлөрүн жана эмоциялык абалдарын аңдап-түшүнүү жана түшүндүрүп берүү жөндөмдүүлүгү;
 - өзүн-өзү уюштуруу, өзүнүн аракеттерин пландоо (туюу жана аңдап-түшүнүү менен аракет кылуу жөндөмдүүлүгү, өзүн тапшырманы аткарууга мобилдештирүү, туруктуулук жана ийкемдүүлүк стратегиясын тандоо).
2. Башка адамдар менен натыйжалуу мамиле түзүү:
 - лидер жана команданын катышуучусу катары кызматташуу жана өз ара аракеттенүү, социалдык байланыштарды түзүү, өнүктүрүү жана колдоо, жоопкерчиликти алуу жана бөлүштүрүү, командалык ишти координациялоо жөндөмдүүлүгү;
 - өзүнө жана курчап турган дүйнөгө карата позитивдүү мамилени тарбиялоо;
 - оппоненттерге, башка бирөөнүн пикирине, башка адамдардын намысына жана эркиндигине сый мамилени калыптандыруу;
 - сүйлөшүүлөрдү жүргүзүү жөндөмдүүлүгү (башкаларды ишендирүү, өз позициясын негиздөө, башкалардын кызыкчылыктарын урматтоо, социалдык жана маданий ар түрдүүлүктү эске алуу жөндөмдүүлүгү);
 - чыр-чатактарды чечүү, социалдык топтордун ортосундагы кызыкчылыктардын объективдүү кагылышы болушу мүмкүн экендигин түшүнүү;
 - адамдар менен күчтүү жана начар байланышты колдоо жөндөмдүүлүгү;
 - эмоцияларды натыйжалуу башкаруу – өзүнүн жана башка адамдардын жүйөлөрүн жана эмоциялык абалдарын аңдап-түшүнүү жана түшүндүрүп берүү жөндөмдүүлүгү;
 - окуучулардын индивидуалдык, чыгармачылык ишин сактоо жана өнүктүрүү.
3. Кызматташуу, командада иштөө:
 - өзүнүн идеяларын айта билүү жана башка адамдардын идеяларын уга билүү;
 - дискуссиянын динамикасын сезе билүү жана регламентти сактоо жөндөмдүүлүгү;
 - сүйлөшүүлөрдү жүргүзө билүү;
 - ар түрдүү пикирлердин, көз караштардын болушуна жол берген чечимдерди кабыл алуу жөндөмдүүлүгү;
 - окуу кызматташтыгын, коомдогу өнөктөштүктү калыптандыруу жана өнүктүрүү.
4. Чыр-чатактарды башкаруу жана аларды чечүү:
 - ар түрдүү позициялар болушу мүмкүн экенин моюнга алуу менен, конкреттүү кырдаалдагы пикир келишпестиктер менен кызыкчылыктарды (мисалы, сиңирген эмгектердин таанылышы, ресурстарды жана функцияларды бөлүштүрүү, адилеттикти талап кылуу), чыр-чатактардын булактарын жана тараптардын далилдерин талдоо;
 - чыр-чатактардын себебин аныктоо;
 - көйгөйдү кайра формулировкалоо;
 - чыр-чатакты чечүү жолдорун божомолдоо;
 - артыкчылыктарды белгилөө.

Компетенттүүлүк тараптардын кызыкчылыктары, муктаждыктары, максаттары же баалуулуктары ар башка болушунан улам келип чыккан каршылашуусу башкарыла турган жана эки тарап тең утушка ээ болгон чечимдерди кабыл ала турган процесс экенин адамдын түшүнүү жөндөмдүүлүгүн билдирет.

Өзүн-өзү уюштуруу жана көйгөйлөрдү чечүү – адамдын өз турмушун башкара алуу жана өз алдынча аракеттене алуу жөндөмдүүлүгү.

1. Көптөгөн өз ара байланыштарды эске алуу менен аракеттенүү, башкача айтканда өзүнүн иш-аракеттери жана чечимдери коомдук ченемдер, социалдык жана экономикалык институттар менен катышын элестетүү жана аңдап-түшүнүү жөндөмдүүлүгү:

- иш-аракеттердин кандай үлгүлөрү бар экенин түшүнүү;
- алкагында өзү аракет кылган система жөнүндө түшүнүктөргө ээ болуу (мисалы, анын түзүмү, маданияты, практикалары, формалдуу жана формалдуу эмес эрежелери жана күтүүлөрү тууралуу билүү);
- өзүнүн иш-аракеттеринин түз жана кыйыр натыйжаларын божомолдоо;
- ишмердүүлүгүнүн натыйжаларын жана пайда болгон кыйынчылыктардын же көйгөйлөрдүн себеп-натыйжалык байланыштарын өз алдынча талдоо;
- иш-аракеттер планын түзгөндү билүү, алынган маалыматты филтрлөө, окуу мисалдарын (кейстерди) талдоо;
- мүмкүн болуучу кесепеттер жеке же топтук ченемдер жана максаттар менен өз ара кандай байланышта болоруна негизделип, аракеттердин ар кандай жолдорунун ичинен тандоо;
- турмуштук пландарды жана долбоорлорду түзүү жана ишке ашыруу;
- башкалардын керектөөлөрүн жана чектөөлөрдү аңдап-түшүнүү менен өз укуктарын жана кызыкчылыктарын жактоо;
- жеке кызыкчылыктарын аңдап-түшүнүү (мисалы, шайлоодо);
- өзүнүн далилдерин негиздөөгө боло турган белгиленген эрежелерди жана принциптерди билүү;
- башка бирөөнүн пикирин урматтоо жана оппоненттердин кадыр-баркын мазактабоо;
- анын керектөөлөрү жана укуктары башкалар тарабынан таанылгандай кылып өз аргументтерин түзүү;
- компромисс жана альтернативдүү чечимдердин болушу мүмкүн экендигине жол берүү;
- чечимдерди кабыл алуу, аракеттенүү жана күнүмдүк жана кесиптик милдеттерди аткаруу, ар кандай кырдаалдарда жаңы чакырыктарга ыңгайлашуу менен өз алдынча окуу жөндөмдүүлүгү.

2.5. Мазмундук багыттар. Окуу материалын мазмундук багыттар жана класстар боюнча бөлүштүрүү.

Курсун мазмундук багыттарынын компоненттери болуп төмөнкүлөр саналат:

- бири-бир менен өз ара байланышта жана өз ара аракетте болгон **өздөштүрүү объектилери**: адам инсан жана жаран катары, өзүн-өзү, жалпысынан коомду, коомдогу адамды, социалдык жана экономикалык мамилелерди, жарандык коомду жана мамлекетти, укук ченемдерин, маданиятты, руханий-адеп-ахлактык чөйрөнү аңдап-түшүнүү;
- социалдык көндүмдөр, жөндөмдөр, негизги компетенттүүлүктөр, өзүн-өзү таанып-билүүнүн жана өзүн-өзү ишке ашыруунун каражаттары, демократиялык жана гуманисттик баалуулуктар системасы,

моралдык жана укуктук ченемдер, заманбап коомдун шарттарында активдүү жашоо үчүн зарыл болгон ишмердүүлүктүн ыкмалары.

“Адам жана коом” предметинин түзүмүнүн өзөктүк огу болуп коомдо бүгүн болуп жаткан жана эртең да боло турган процесстер эсептелет. Коомдук процесстердин бардык көп түрдүүлүгү үч мазмундук багытка топтоштурулган: социалдашуу, ишмердүүлүк, жөнгө салуу (1-таблица):

1-таблица. «Адам жана коом» предметинин өтмө мазмундук багыттары

№	Мазмундук багыт	Баяндамасы
1	<p>Социалдашуу: - идентификациялоо; - коммуникация жана жүрүм-турум;</p>	<p>Өзүн-өзү таанып-билүү, өзүнүн психикалык, физикалык өзгөчөлүктөрүн кабыл алуу, өзүнүн потенциалын жана мүмкүнчүлүктөрүн, өзүнүн окуудагы ишин, өзүн-өзү ишке ашыруусун баалоо.</p> <p>Социалдык өз ара аракеттенүү (баарлашуу, инсандар аралык, этностор аралык, жарандык, кесиптик).</p> <p>Социалдашуунун агенттери: үй-бүлө, курдаштар, мектеп, коомдук уюмдар, ММК, кесиптик окуу жайлар, кесиптик коомчулук, мамлекет, жарандык коом.</p> <p>Социалдашуунун механизмдери: тууроо, девианттык жүрүм-турум, социалдык көзөмөл, коомдук жашоого катышуу.</p> <p>Коомдун ченемдештирилген системасы: баалуулуктар, социалдык жана этикалык ченемдер.</p> <p>Социалдык классификации жана ролдук жүрүм-турум.</p> <p>Физикалык жана психологиялык саламаттыктын – социалдык жоопкерчиликин элементтери катары өнүктүрүү.</p> <p>Таанып-билүүчүлүк жана коммуникативдик жөндөмдөрдү өнүктүрүү.</p> <p>Жалпы адамзаттык жана руханий-адеп-ахлактык баалуулуктарды калыптандыруу.</p> <p>Демократиялуу, активдүү жарандык позицияны калыптандыруу.</p>
2	<p>Ишмердүүлүк</p>	<p>Материалдык баалуулуктарды жаратуу, өндүргүч күчтөрдү өнүктүрүү.</p> <p>Маданий баалуулуктарды жаратуу: маданият, дин, илим, искусство.</p> <p>Коомдук-саясий турмуштун ар түрдүү чөйрөлөрүндөгү ишмердүүлүк: адамдын ажыратылгыс укуктарын бекитүү жана практикалык жүзөгө ашыруу, шайлоолор, адамдардын жашоосун жакшыртуу, Мекенди коргоо, гуманисттик баалуулуктарды бекитүү жана достук мамиледе жашоо чөйрөсүн түзүү.</p>
3	<p>Жөнгө салуу</p>	<p>Коомдук мамилелерди жөнгө салуунун ыкмалары: билим берүү, ынанымдар, тарбиялоо, мораль, салттар, социалдык жана этикалык ченемдер, баалуулуктар жана адам укуктары.</p> <p>Чыр-чатактарды зомбулуксуз чечүү жана башкаруу.</p> <p>Кесиптик, келечекти тандоодогу турмуштук пландарды долбоорлоо.</p> <p>Маалыматтарды критикалык талдоо жана манипуляцияны башкаруу.</p> <p>Азыркы учурдагы глобалдык көйгөйлөрдү талдоо жана негиздүү оптималдуу чечимдерди долбоорлоо.</p> <p>Жеке жана коомдук коопсуздук жана укук тартиби.</p> <p>Коомду башкаруу, шайлоолор.</p> <p>Коомдун туруктуу өнүгүү контекстинде моделдөө жана божомолдоо.</p>

Мазмундук багыттар негизги жана толук орто мектепте окутуунун бардык этаптары үчүн өтмө болуп саналат. Курстун мазмунун аныктоодо аны сунуштоонун схемасы да, башкача айтканда кароонун тартиби менен тереңдиги да эске алынган.

“Адам жана коом” предметинин түзүлүш логикасы

Орто мектептеги коомтаануучулук билим берүү үч этапка бөлүнөт:

- башталгыч билим берүү (1–4- класстар);
- базалык билим берүү (5 – 9- класстар);
- орто жалпы билим берүү (10-11- класстар).

1-баскыч (1-4-класстар)–өзүн көрсөтүү көндүмдөрүнө ээ болуу, адамдардын окшоштугу жана айырмачылыктары аркылуу алардын тең укуктуулугун таанып-билүү, адам укуктарынын алиппеси, жүрүм-турумдун белгиленген эрежелерин жана этиканы сактоо зарылдыгын түшүнүү.

2-баскыч (5-9-класстар)–бул этапта окуу материалын өздөштүрүүнүн ырааттуулугу социалдык статустун (ишке жөндөмдүүлүктүн кеңейтилиши) өзгөрүшүнүн курактык чектерин, социалдык тажрыйбаны, окуучулардын таанып-билүүчүлүк мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу менен аныкталат. Экинчи этап маселелердин кыйла татаал алкагына багытталган – чыр-чатактуу кырдаалдарды зомбулуксуз чечүүнүн практикалык көндүмдөрүн калыптандыруу, бири-бирине дискриминациялык эмес мамилелерди түзүү, коомдук жүрүм-турумдун толеранттуу формаларын калыптандыруу жана өнүктүрүү. Муну менен катар башталгыч мектепте өздөштүрүлгөн «Адам жана коом» предметинин удаалаштыгын камсыз кылуу зарыл.

3-баскыч (10–11-класстар) – Кыргызстанда демократиянын өнүгүү шарттарында жаш муунга керек болгон билимдерге ээ болуу, демократиялык инсанды, инсандын активдүү жарандык позициясын, жоопкерчилик сезимин, коммуникация ыкмаларын, чыр-чатактарды зомбулуксуз чечүү ыкмаларын, адам, коом жана мамлекеттин өз ара аракеттенүүсүнүн механизмдерин калыптандыруу.

Предметти өздөштүрүү концентрикалык принцип боюнча түзүлгөн, мында мазмундук багыттар үч контекстте ачылат: **жеке** (окуучунун өзү, үй-бүлөсү, достору менен байланышкан), **социалдык** (жергиликтүү коом, курчап турган чөйрө менен байланышкан), **глобалдык** (дүйнөлүк коомчулуктун жашоосуна катышуу менен байланышкан) (2-таблица):

2-таблица. “Адама жана коом” предметинин мазмундук багыттары жана контексти

Мазмундук багыттар	Контекст					
	Жеке		Социалдык			Глобалдык
	Адам («Мен»)	Адам жана анын жакынкы чөйрөсү («Биз»)	Коомчулук	Коом	Мамлекет	Дүйнөлүк коомчулук
Социалдашуу						
Ишмердүүлүк						
Жөнгө салуу						

Ошентип өзүн-өзү жана курчап турган социалдык дүйнөнү таанып-билүү деңгээли жогорулайт, социалдык турмуштун өзгөрүп туруучу шарттарына ыңгайлашуу, чечимдерди кабыл алуу көндүмдөрүнө ээ болуу, коомдук кызыкчылыктын пайда болушу жана эң башкысы окуучунун активдүү жарандык позициясын калыптандыруу ишке ашат.

Коомтаануунун мазмунун класстан класска түзүмдөштүрүүнүн спираль сыяктуу принциби мектеп окуучуларынын курактык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен предмет аралык жана предметтин ичиндеги макулдашууларды божомолдойт. Ошондуктан, окуу материалдары улам жогорулаган татаалдануу принциби боюнча жөнөкөй билимден илимий теорияларга чейин түзүлөт.

Мектеп окуучуларынын социалдык-экономикалык мейкиндигин акырындык менен кеңейтүү, алардын өздөрүнүн ишке жөндөмдүүлүгүнүн чегинде реалдуу турмушка аралашуусу негизги орто мектепте (5-9-класстар) төмөндөгү тематикалар менен белгиленет:

- 5- класс – Адам жана анын жакынкы чөйрөсү (үй-бүлө, достор, мектеп, коңшулар ж.б.)
- 6- класс – Адам жана анын коом менен байланышы жана жергиликтүү коомчулуктар
- 7 -класс – Адам, коом жана мамлекет
- 8 – 9- класс – Адам жана дүйнө

Ар бир алкактын (жылдык теманын) чегинде, бирок кыйла жогорку деңгээлде өнүгүүнүн социалдык кырдаалдарына жана «Мен – аң-сезим» ишке ашырууга ылайык келүүчү окутуунун конкреттүү мазмундук планы аткарылат:

- «Мен» өзүн-өзү идентификациялоо (өзү менен, мектеп жамааты, өз аймагы менен мамилелерде);
- өзүн башкалар менен бириктирүү: үй-бүлө, курдаштары, коомчулук, муун, эл менен;
- өзүн башка адамдын, топтун, жалпылыктын (класс, чоң адамдардын дүйнөсү, мамлекет) мейкиндигине көчүрүү – МЕН өзүн-өзү аңдап-түшүнүү жана өзүн-өзү көзөмөлдөө;
- МЕНдин коом менен болгон мамилелерин моделдөө: менин коомум, МЕН – коомдун мүчөсүмүн, МЕН - өз мамлекетим үчүн жооптуумун. (Мен жана дүйнө, Мен дүйнөдө).

Мазмундун мындай уюштурулушу бир кыйла сыйымдуу схема менен берилет, ага ылайык кереги жок кайталоолордон алыс болуу үчүн материалды берүүдөгү ырааттуулук сакталат. Ошол эле учурда бул схемадагы ар бир «клетка» мазмундук жана тематикалык багыттарга, окуу процесинде алардын айкалышуусуна кыйла толук жооп берген мазмун менен толтурулушу мүмкүн. Мындай «матрицанын» жардамы менен педагог бүтүндөй курстун логикасын сактоо менен өз ишин жеңил пландай алат.

Сунушталып жаткан мамиленин **өзгөчөлүктөрү** төмөнкүлөрдө:

- 5-класстан 9-класска чейинки вертикалды түзүү;
- мазмундун жарандык компетенттүүлүктү жана жарандык идентүүлүктү калыптандырууга багытталышы;
- курстун тарбиялоочу жана өнүктүрүүчү компоненттеринин күчөтүлүшү;
- материалдын жеке даректелүүсү, өспүрүмдөрдүн кызыкчылыктарын, керектөөлөрүн жана курактык өзгөчөлүктөрүн эске алуу;
- кошумча билим берүү менен органикалык байланышы: факультативдик билимдер, ийримдер;
- окуучулардын курагына ылайык алар үчүн актуалдуу болгон учурдун курч көйгөйлөрүнө кайрылуу;
- курстун мазмунуна психологиялык жана тарыхый-культурологиялык материалдарды киргизүү;
- жарандык маданият тууралуу билимдерди байыткан адамдардын, тарыхый жана көркөм каармандардын образдарына кайрылуу;
- реалдуу жашоодон алынган конкреттүү окуу мисалдарын, адабий тексттерди, искусство чыгармаларын талдоо;
- окуучуларды мектепте, райондо, шаарда, коомдо уюштурулган реалдуу социалдык маанилүү иштерге аралаштыруу менен курстун издөөчүлүк, компетенттүүлүк, практика-ишмердүүлүк багытын күчөтүү.

3-таблица. “Адам жана коом” – окуу материалын мазмундук багыттар жана класстар боюнча бөлүштүрүү

Мазмундук багыттар	5-класс <i>Адам жана анын жакынкы чөйрөсү</i>	6-класс <i>Адам жана анын коом менен байланышы жана жергиликтүү коомчулуктар</i>	7-класс <i>Адам, коом жана мамлекет</i>	8-класс <i>Адам жана дүйнө</i>	9-класс <i>Адам жана дүйнө</i>
<p>Социалдаштыруу</p> <p>Идентификация</p>	<p>Менин уникалдуулугум. Менин атым. Мүнөзүм. Эмоциялар жана сезимдер. Адамдын керектөөлөрү (муктаждыктары). Менин үй-бүлөм. Адамдын үйү. Коом деген эмне? Жергиликтүү жашоочу адам жана жаран. Улут деген эмне? Менин Мекеним. Мамлекет деген эмне? Мамлекеттик символика.</p>	<p>Адамдын жашаган социалдык чөйрөсү. Адамдын биосоциалдык табияты. Ойлоону, кеп. Үй-бүлөлүк баалуулуктар жана салттар. Мен, досторум жана коңшулар. Мектеп, окуучу. Улуттук мүнөздүү бөтөнчөлүк. Коомчулуктардын көп түрдүүлүгү менин айланамда. Мамлекет, диктатура жана демократия.</p>	<p>Адамдын жашоо чөйрөлөрү (иш, финансы, бош убакытты өткөрүү, саламаттык сактоо, руханий өнүгүү). Адамдын керектөөлөрү (материалдык жана руханий, каада-салттар, адамдын кызыкчылыктары, ынанымдары, идеалдары). Адамдын уникалдуулугу, индивидуалдуулугу, таланты, гениалдуулугу. Адамдын мүмкүнчүлүктөрү. Коомдогу үй-бүлөнүн ролу. Топтор жана лидерлер. Жергиликтүү маданият. Көп түрдүүлүк: диний,</p>	<p>Адамдын табияты. Инсан, туруктуулук, инсандын калыптануусу. Баалуулуктар жана алардын адамдын турмушундагы ролу, турмуштук багыттар. Бакыт жана адамдын жашоосунун маңызы. Үй-бүлө жана коом. Үй-бүлөдөгү аял жана эркек. Кыргызстандагы этникалык жана маданий көп түрдүүлүк. Адаттар, каада-салттар жана жашоо. Дин социалдык институт катары. Мечит, чиркөө ж.б. Жаран, бийлик, демократия. Укуктук мамлекет.</p>	<p>Инсан–жаран, инсандын активдүүлүгү. Маданияттуу адам. Кесипти өз алдынча аныктоо. Сүйүү, үй-бүлө, нике, эртте никелешүү. Аял коомдо жана үй-бүлөдө. Эркек коомдо жана үй-бүлөдө. Гендердик стереотиптер. Этнос. Глобалдык дүйнөнүн руханий, этномаданий байлыгы. Жарандык. КРде адамдын жана жарандын укуктук статусу. Жарандын укук жөндөмдүүлүгү жана аракетке жөндөмдүүлүгү. Патриоттуулук.</p>

			гендердик, этникалык		
Коммуникация жана жүрүм-турум	Баарлашуунун алгачкы көндүмдөрү. Маалымат деген эмне? Виртуалдык дүйнө. Менин досум. Инсандын адеп-ахлактык сапаттары жана иш-аракеттери. Адам өзүн жана башкаларды кантип баалайт? Ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген (ДМЧА) жана өзгөчө муктаждыктары бар адамдарга карата мамиле. Адеп-ахлактык баалуулуктар жана кемчиликтер (намыс, ач көздүк, көрө албастык). Үй-бүлөдөгү мамилелер. Жагымсыз адаттар (тамеки тартуу, аракеттик, баңгичилик). Укук бузуулар.	Баарлашуунун баалуулугу жана маданияты. Маалыматтык сабаттуулук. Ынсап жана моралдык императивдер. Адеп-ахлактык баалуулуктар (намыс, кадыр-барк, кайрымдуулук жана гумандуулук, сүйүү жана боорукердик). Кайрымдуулук (ишеним, адилеттүүлүк, мээримдүүлүк, адамдарды урматтоо). Жамандык (зомбулук, алдамчылык, эки жүздүүлүк, каардуулук жана ырайымсыздык). Жашоого жана ден соолукка карата мамиле, жагымсыз адаттар (токсикомания жана баңгичилик). Керектөө маданияты.	Курдаштардын арасында баарлашуу. Маалымат мейкиндигиндеги иснан (инсанга таасир көрсөтүү методдору, ММКлардын таасири). Социалдык тармактар. Менин чөйрөм. Жагымдуулук жана антипатия, кызматташуу жана атаандаштык, инсандар аралык мамилелердеги өз ара түшүнүшүү. Башка адамдардын жүрүм-турумга жана иш-аракеттерге таасир этүүсү. Манипуляция. Чыр-чатактар жана чыр-чатактардын түрлөрү, чыр-чатак учурларда чечим кабыл алуу: аң-сезимдүү компромисс, башкаларды түшүнүү жөндөмү, толеранттуулук. Өзүнүн “МЕН”ин ишке ашыруу.	Билим алууга жана өз алдынча билим алууга жүйөлөр. Медисабаттуулук. Маалыматка болгон укук. Фейк жаңылыктар. Маалыматты түзүүгө жана таркатууга жоопкерчиликтүү мамиле. Коомдогу өз ара мамилелер, “аталар менен балдардын” көйгөйлөрү. Дискриминация (сыз). Ой пикирлердин плюрализми.	Баарлашуу маданияты. Дискуссиялардын жана дебаттардын маданияты. Талаш-тартыштардын жана ишендирүү логикасы. Жалпы адамзаттык баалуулуктар. Эркиндик жана жоопкерчилик. Маданияттардын баалуулуктары жана диалог. Глобалдаштыруу жана санариптештирүү. ММК менен бирге аракеттенүү маданияты. Инсан маалыматтык мейкиндикте (инсанга таасир этүү ыкмалары, ММКнын таасири). Пикирди билдирүү экрандиги жана теңдик. Чыр-чатактарды зомбулуксуз чечүү ыкмалары. Келишимдик

			Укук бузуулар, кылмыштуулук, күнөө. Укук бузуулардын себеби. Инсанга каршы кылмыштар. Жеке менчикке каршы кылмыштар.		мамилелер. Жарандык позиция. Жарандык жактоочулук. Жарандык иш-аракет. Жарандык коомдун демилгелери.
Ченемдөө	Адамзаттын баарлашуу эрежелери (моралдык эрежелер, мыйзамдар). Конституция. Менин укуктарым.	Моралдык ченемдер. Ички моралдык көзөмөл. Инсандын жана окуучунун укуктары жана милдеттери. Жарандардын тең укуктуулугу.	Топтук ченемдер жана санкциялар; эрежелердин адамдардын жашоосундагы ролу. Адеп-ахлактык-этикалык ченемдер. Мораль жана укуктук ченемдер, жоопкерчилик. Ченемдерди бекитүү жана санкцияларды киргизүү.	КР Конституциясы. Адамдын жана жарандын укуктары, эркиндиктери. Мыйзамдын үстөмдүгү. Мыйзам алдындагы бирдейлик. Адам укуктарынын жалпы декларациясы. Жашоого болгон укук. Эркиндикке жана жеке кол тийбестик укугу. Жеке жашоо эркиндиги. Ой пикирлер эркиндиги жана эркин билдирүү укугу. Теңдик укугу. Дин тутуу эркиндиги. Кыймылдоо эркиндиги.	Социалдык ченемдер. Ченемдер кантип өзгөртүлөт. БУУ жана эл аралык укуктук актылар. Адам укуктары жана эркиндиги, аялдардын укуктары, намыс. Жарандык жоопкерчилик. Жарандык милдет. КР Конституциясы. Ишкердик этика.
Ишмердүүлүк	Окуу, оюн, эмгек, чыгармачылык. Кызматкер, кесип. Акча, товарларды жана кызматтарды	Окуу ишмердүүлүгү. Мектеп жана окуу. Мектептик экономика. Жеке менчик үй чарбасы.	Жергиликтүү өз алдынча башкаруу. Менин шаарымдын (айылымдын) социалдык портрети.	Демократиялык шайлоолор. Президент, парламент, өкмөт. Сот бийлиги, прокуратура.	Жарандык коом. ӨЭУ. Саясий партиялар. Курултай. Экономикалык негиздер. Экономика

	жеке жана үй-бүлөлүк керектөө.	Үй-бүлөнүн материалдык бакубатчылыгы (кирешелер жана чогултулган акча, чыгымдар, үй-бүлөлүк бюджет). Үй чарбаларынын экономикалык ишмердүүлүгү. Керектөөчүлөр (керектөөлөрдү жогорулатуу мыйзамы, сатып алуулар жөнүндө чечимдерди кабыл алуу).	Менин шаарымдын (айылымдын) ресурстары. Ишканалар (Фирмалар) Эмгекти бөлүштүрүү жана адистештирүү. Ишкердик, бизнести уюштуруу. Топтоолор. Камсыздандыруу. Социалдык жөлөк пулдар. Керектөө экологиясы, “жашыл керектөө”. Товарларды экологиялык маркировкалоо.	Акча менен байланышкан операциялар. Жеке бизнес. Кредит. Бизнести финансылоо. Жеке менчик.	жана керектөө. Эмгек рыногу жана анын өзгөчөлүктөрү. Атаандаштык жана монополия. Эмгек жана сыйлык. Жумушчу күч, жумушсуздук. Жашоо деңгээли жана тиричилик минимуму. Кыргызстандын экономикалык потенциалы. Эл аралык соода. Бажы. Валюта, алмаштыруу курсу. Эмгек миграциясы.
Жөнгө салуу	Бийлик деген эмне? Тартип бузуулар үчүн жоопкерчилик. Адилеттүү коом (эркиндик, адилеттүүлүк, милдет). Жеке коопсуздук.	Моралдык жана юридикалык жоопкерчилик (жалган, алдамчылык, жала жабуу, уурдоо). Жеке коопсуздук (кооптуу учурларда эмне кылуу керек?). Керектөөчүнүн укугу	Укук тартиби. Укук коргоо органдары. Юридикалык жоопкерчилик. Айып төлөөлөр жана жазалар. Топтук кылмыштар үчүн жоопкерчилик. “Маалыматты коргоо жөнүндө” мыйзам. Коомдук коопсуздук (биологиялык, табигый, техногендик)	Жарандардын жоопкерчилиги (дисциплиналык, жарандык-укуктук, административдик, кылмыш-жаза). Жеке жашоону коргоо. Улуттук кенчти коргоо. Улуттук коопсуздук. Керектөөчүлөрдүн укуктарын коргоо.	Үй-бүлө укугу. Экономикалык агенттердин ортосундагы талаштарды жөнгө салуу. Сот акыйкаттыгы. Жарандардын мамлекет тарабынан Социалдык корголушу. Теңдикке багытталган мамлекеттин саясаты. Мамлекеттик коопсуздук (Мекендик коргоо, армия).

2.6. Предметтер аралык байланыштар

Предметтер аралык байланыштар окуучуларга буга чейин жана башка дисциплиналар боюнча ээ болгон билимдерин жана жөндөмдөрүн колдонууга жардам берет. Мугалим жаңы түшүнүктөрдү киргизүү же бышыктоо үчүн таяныч түзүү менен башка сабактардан тапшырмаларды пайдаланат. Өздөштүрүлүп жаткан кубулуштарда себеп-натыйжалык байланыштар түшүндүрүлөт, жалпы идеялар, баалуулуктар такталат. Предметтер аралык сабакты уюштуруу таанып-билүү максатында, предметтер аралык байланышты эске алуу менен өткөрүлөт, алар башка окуу предметтеринен фрагменттер түрүндө маалыматтарды камтыйт, ал окуучуларда ар кандай дисциплиналардан билимдерди колдонуу көндүмдөрүн калыптандырууга өбөлгө түзөт. Мында кошумча маалыматтар сабакта ашыкча жүктөмгө алып келбеши керек.

«Адам жана коом» курсунун предметтер аралык байланышы

Тарых	Экономи тарыхы, чарба Дүйнө элдеринин маданияты, маданияттардын диалогу Мамлекет, саясий партиялар, бийлик Саясий режимдер, демократия, авторитардык бийлик Дин, ченемдер, эрежелер Ар түрдүү өлкөлөрдөгү моралдын, диний баалуулуктардын жана саясат ченемдери Маалымат баалуулугу катары тарыхый фактыларды жана далилдер катары колдонуу Кыргызстандын мамлекеттүүлүгүнүн тарыхы Эл аралык коомчулукка Кыргызстандын кириши, Кыргыз Республикасы БУУнун мүчөсү, БУУнун принциптери, башка эл аралык уюмдар
География	Экология, жаратылышты коргоо Климаттын шарттары жана коомдун социалдык-экономикалык өнүгүүсү Айлана-чөйрөнү булгоо Экологиялык технологиялар Энергия үнөмдөөчү технологиялар Глобалдык көйгөйлөр
Биология	Адамзаттын өнүгүү концепциясы Адамдагы биологиялык жана социалдык Саламаттык анатомиясы, адамдын дене-боюнун өнүгүүсү Табиятка, жаныбарлар дүйнөсүнө болгон мамиле Токой жана адам, Кызыл китеп
Адабият	Жазуучулардын жана акындардын кийинки темалар боюнча чыгармалары: инсан, мораль, адеп-ахлак, патриоттуулук, жүрүм-турум, эмгек, өз ара мамилелер, чыр-чатактар, үй-бүлө, дос, психологиялык портреттер ж. б. Улуу адамдардын өмүр баяны
Математика	Финансылык математика Статистикалык маалыматтарды талдоо, пайыздар, салыштырма салмак, үлүштөр
Физика	Коомдун өнүгүүсүндөгү илимдин, техникалык ачылыштардын мааниси
Технология	Кесиптер менен таанышуу

	Өндүрүштү уюштуруу
Информатика	Экономикалык жана статистикалык талдоо Маалыматтык технологияларды колдонуу Медиасабаттуулуктун негиздери. Графиктерди ж.б. түзүү.
Психология	Өзүнүн иш-аракеттерин, таасирденүүсүн, жүрүм-турумун түшүнүү жана талдоо. Өзүн-өзү таанып-билүү, өзүн-өзү аңдап-түшүнүү. Социалдык көндүмдөр, өзүн жакшыртуу. Адамдын керектөөлөрү. Адамдын психикалык өнүгүүсү. Жагымдуулук жана антипатия, кызматташтык жана атаандаштык, инсандар ортосундагы мамилелерде өз ара түшүнүү. Адамдардын жүрүм-турумуна жана иш-аракеттерине өз ара таасири, башкаларды таанып-билүү.
География	Айлана-чөйрөнү коргоо. Өндүрүштү экологиялаштыруу.

3 - бөлүм. Билим берүүнүн натыйжалары жана баалоо.

3.1. Окутуудан күтүлүүчү натыйжалар класстар боюнча.

Натыйжалар таблицасындагы белгилөөлөрдүн идентификатору:

1 - цифра – класс (5, 6, 7, 8, 9)

2 - цифра – тематикалык багыт: 1. Социалдашуу; 2. Ишмердүүлүк; 3. Жөнгө салуу

3 - цифра - компетенттүүлүк: 1. Жарандык-укуктук; 2. Коомдук-саясий. Экономикалык; 3. Социалдык-коммуникативдик

4 - цифра – натыйжа

Мисал: 5.1.2.5 (кара шрифт менен белгиленген)

1 - цифра – класс (5, 6, 7, 8, 9)

2 - цифра – тематикалык багыт: **1. Социалдашуу**; 2. Ишмердүүлүк; 3. Жөнгө салуу

3 - цифра – компетенттүүлүк: 1. Өзүн-өзү таануу жана социалдык чөйрөнү таанып-билүү; **2. Жарандык-укуктук**; 3. Финансылык-экономикалык

4 - цифра – натыйжа 5. Мамлекеттин негизги белгилерин, органдарын жана мыйзамдарын, жарандардын өз мамлекетин жакшыртуудагы мүмкүнчүлүктөрүн аныктайт.

Эскертүү: Тематикалык багыттардагы жана компетенттүүлүктөрдөгү натыйжалардын саны бирдей эмес болушу мүмкүн (1ден 3-5ке чейин)

4-таблица. Адам жана коом – класстар боюнча күтүлүүчү натыйжалар.

№	СЛ	ПК	5-класс	6-класс	7-класс	8-класс	9-класс
1	Социалдык чөйрөнү таанып-билүү	Өзүн-өзү таануу жана социалдык чөйрөнү таанып-билүү	5.1.1.1. Ар кандай адамдардын мүнөздөрүн, эмоцияларын, аң-сезимдин ролун, эркти, адамдын жүрүм-турумундагы мүнөздү баяндайт. 5.1.1.2. Үй-бүлөлүк салттарды жана баалуулуктарды, ар бир адамдын	6.1.1.1. Адамдын биосоциалдык бүтүндүгү эмне экендигин түшүндүрүп берет 6.1.1.2. Окуучу, үй-бүлө мүчөсү катары өзүнө карата, коомчулукка, досторуна, коңшуларына, мектепке карата	7.1.1.1. Адамдын жашоо-тиричилигинин артыкчылыктуу жактарын аныктайт; өздүк баалуулуктар системасын далилдейт; керектөөлөрдүн түрлөрүнүн ортосундагы айырмачылыктарды	8.1.1.1. “Адам инсан” жана “Инсан” (баш тамга менен) түшүнүктөрүнүн оросундагы айырмачылыкты, адамдын ички жана тышкы маданияты кандай белгилер боюнча аныкталарын	9.1.1.1. Инсандыгын өнүктүрүүнү долбоорлойт, кесипти өз алдынча аныктоону пландайт. 9.1.1.2. Инсандын калыптануусундагы айлана-чөйрөнүн ролун түшүндүрөт. “Этнос” жана жарандык “улут”

	у у		<p>жашоосундагы үй-бүлөнүн ролун баяндайт, өзүнүн үй-бүлөсүнүн генеалогиялык дарагы жөнүндө түшүнүгү бар.</p> <p>5.1.1.3. Достукта эң маанилүү эмне экендигин аныктайт, өзүн курчап турган адамдарга, ДМЧ адамдарга достук мамилесин билдирет.</p> <p>5.1.1.4. Ар-намыс жана кадыр-барк көрүнүштөрүн таба алат жана мүнөздөйт. Кемчиликтерге жана зыяндуу адаттарга баа берет</p>	<p>өзүнүн идентификациясын түзөт.</p> <p>6.1.1.3. Этникалык ар түрдүүлүктү, алардын тиричилигин, маданий көп түрдүүлүгүн, диний, социалдык жана курактык топторду баяндап берет.</p> <p>6.1.1.4. Өзүнүн жана башка адамдардын жүрүм-турумун жана иш-аракеттерин адеп-ахлактык баалуулуктар, жакшы жана жаман позициясынан баалайт.</p>	<p>мүнөздөйт, жеке керектөөлөрүн жана кызыкчылыктарын баалайт.</p> <p>7.1.1.2. Класстагы, үй-бүлөдөгү, курдаштарынын жамаатында өзүнүн ролун жана өз ара мамиледеги мүмкүн болуучу көйгөйлөрдү аныктайт.</p> <p>7.1.1.3. Достук мамиле түзүүдө жагымдуулуктун ролун жана инсандар аралык мамилелерде антипатия, кызматташтык жана атаандаштык кантип чагылдырыларын, башка адамдар анын өздүк жүрүм-турумуна жана иш-аракетине кантип таасир этерин түшүндүрөт.</p> <p>7.1.1.4. Өз ара түшүнүшүү түзүлүүчү, чыр-чатак болгон учурда кандай жүрүм-турум</p>	<p>түшүнөт.</p> <p>8.1.1.2. Өзүнүн жашоосундагы билимдин маанисин баалайт, белгилүү адамдардын айткандарына анализ жүргүзүп, бактылуу болуш үчүн жана жашоонун маанисин түшүнүү үчүн эмне кылыш керек экендигин аныктайт, өз пикирин далилдейт.</p> <p>8.1.1.3. Сүйүү жөнүндө өз пикирин билдирет, үй-бүлө мүчөлөрүнүн ролун, үй-бүлөдөгү мамилелердин тибин, “аталар” менен “балдардын” заманбап этаптагы көйгөйү эмне экендигин талдайт, үй-бүлөдөгү идеалдуу мамилелердин моделин түзөт.</p> <p>8.1.1.4. Кыргызстандыктардын адеп-ахлактык</p>	<p>түшүнүктөрүн “кыргыз жараны” мисалында айырмачылыктарын түшүндүрөт, Кыргызстандын коомунун этникалык жана маданий көп түрдүүлүгүн талдайт жана баалайт.</p> <p>9.1.1.3. Үй-бүлөнүн, үй-бүлөдөгү сүйүү жана урматтоо менен мамилелердин маанисин түшүндүрөт.</p> <p>9.1.1.4. Адеп-ахлактык, моралдык, этикалык принциптерди жана ченемдерди, инсандар аралык жана маданияттар аралык баарлашуу маданиятын, дискуссия жүргүзүүнүн эрежелерин, чыр-чатактарды чечүүнүн ыкмаларын, ишкердик этиканын</p>
--	--------	--	---	--	--	---	---

					алгылыктуу жана алгылыктуу эмес экендиги боюнча принциптерди орнотот. 7.1.1.5. Өзүнүн коомдун, шаардын (айылдын) жашоосуна катышуусун баалайт. Өзүнүн коомчулугунун маданий салттары жөнүндө өз пикирин билдирет.	баалуулуктарын жана руханий багыттарын, этникалык топтордун тарыхын, маданиятын, тилин жана салттарын урматтоону талдайт. 8.1.1.5. Маданий көп түрдүүлүккө карата толеранттуу мамиленин маанисин түшүндүрөт, инсандар аралык жана топтор аралык чыр-чатакка алып келүүчү жаман көрүнүштөрдө сабырсыздыктын элементтерин ачып берет	эрежелерин колдонууга умтулгандыгын билдирет 9.1.1.5. Коомдун саясий жана экономикалык жашоосундагы маалыматтын, ММКнын, интернеттин ролун, коомдук пикир деген эмне экендигин, эмне үчүн мекенинде жана дүйнөдө эмнелер болуп жаткандагынын билүү керек экендигин түшүндүрөт.
	Жарандык-укуктук	5.1.2.1. Өзүн ысымы, улуту, белгилүү бир уруга таандыгы боюнча идентификациялайт, өзүнүн жана башка адамдардын уникалдуулугун баалайт. 5.1.2.2. «Жаран», «коом» түшүнүктөрүнүн	6.1.2.1. “Жергиликтүү коом” түшүнүгүнүн маанисин ачып берет. 6.1.2.2. Социумдан тышкары адам жашай албастыгын, адамдын табиятындагы ой жүгүртүүнүн жана кептин ролун, дени сак жашоо менен	7.1.2.1. Жергиликтүү коом кандай түзүлгөн жана канип иш алып баратургандыгын, этникалык коомчулуктардын маданияттарын аныктайт. 7.1.2.2. Топтук, адеп-ахлактык-этикалык жана укуктук ченемдер	8.1.2.1. Адамдын жарандык сапаттарын, алар иш-аракетте кантип көрүнөт, жарандык иш-аракет кадимки иш-аракеттен эмне менен айырмаланарын аныктайт. 8.1.2.2. Авторитардык бийлик деген эмне	9.1.2.1. Жарандардын “укук жөндөмдүүлүк” жана “аракетке жөндөмдүүлүк” түшүнүктөрүнүн ортосундагы айырмачылыктарды, жарым-жартылай аракетке жөндөмдүүлүк эмне экендигин түшүндүрөт.	

		<p>маанисин ачып берет.</p> <p>5.1.2.3. Мамлекеттик символиканы баяндайт: желек, герб, гимн.</p> <p>5.1.2.4. Моралдык ченемдерди жана алардын пайда болуусунун түшүндүрөт.</p> <p>5.1.2.5. Мамлекеттин негизги белгилерин, органдарын жана мыйзамдарын, жарандардын өзүнүн мамлекетин жакшыртуу мүмкүнчүлүктөрүн аныктайт.</p>	<p>узак жашоонун өз ара байланышын түшүндүрүп берет.</p> <p>6.1.2.3. Коомдогу толеранттуулук түшүнүгүн жана маанисин түшүндүрөт.</p> <p>6.1.3.4. Мораль менен айыпталуучу жана мыйзам менен айыпталуучу аракеттерди айырмалайт.</p>	<p>менен жөнгө салынган жүрүм-турумдун типтерин, ишкердик этиканы, жоопкерчилик, моралдын ченемдери жана укук ченемдери кандай айырмаланарын талдайт.</p>	<p>жана демократиянын маңызы эмнеде экендигин түшүндүрөт.</p> <p>8.1.2.3. Демократиялык лидерликтин ролун түшүндүрөт.</p>	<p>9.1.2.2. Адамдын жарандык (жеке) укуктарын жана эркиндигинин маанисин, кандай укуктар саясий жана алар кайсылар, жарандуулукка укук эмнени билдире тургандыгын түшүндүрөт.</p> <p>9.1.2.3. Социалдык, экономикалык жана маданий укуктарды айырмалайт, жашоонун сапаты менен адам укуктарынын өз ара байланышын түшүндүрөт.</p> <p>9.1.2.4. Активдүү жарандык позицияны, демократиялуу жарандын жөнөкөй адамдан айырмасын түшүндүрөт.</p>
	<p>Финансылык - экономикалык</p>	<p>5.1.3.1. “Жеке финансы”, “чөнтөк акчалар” түшүнүктөрүнө аныктама бере алат</p> <p>5.1.3.2. Сатып алуучу катары</p>	<p>6.1.3.1. Үй-бүлөлүк экономика, керектөө маданияты түшүнүктөрүнүн маанисин түшүндүрүп берет</p> <p>6.1.3.2. Ата-энеси</p>	<p>7.1.3.1. Үнөмдөө, камсыздандыруу, социалдык жөлөк пул түшүнүктөрүнүн маанисин ачып берет</p> <p>7.1.3.2.</p>	<p>8.1.3.1. Банктын операцияларын жана банктын клиенттер менен мамилесин анализдейт</p>	<p>9.1.3.1. Кыргызстандын экономикалык потенциалын, өлкөнүн эл аралык соодадагы жана эмгек</p>

		акчаны кантип коротуу керектигин мисалдар менен айтып берет	менен биргеликте үй-бүлөнүн бюджетин түзө алат	“Финансылык жаздыкчанын” күчтүү жана алсыз тараптарын түшүндүрөт.		миграциясындагы ордун анализдейт.
	Өзүн-өзү таануу жана социалдык чөйрөнү таанып-билүү	5.2.1.1. Адамдын руханий жана материалдык керектөөлөрүн мүнөздөйт. 5.2.1.2. Окуунун, чыгармачылыктын, адамдын ишмердигинин, кесиптик маанилүүлүгүн аңдап-түшүнөт. 5.2.1.3. Өзүнүн окуу ишмердүүлүгүн, эс алууну жана бош убакытты өткөрүүнү уюштурат, өзүнүн чыгармачылык иштерин көрсөтөт.	6.2.1.1. Маданияттар аралык толеранттуулук – бул баарлашуу маданиятынын башкы принциби, сүйлөө речинин этикетинин эрежелерин, жакшы сапаттарды, меймандостук мыйзамдарын мүнөздөйт тургандыгы тууралуу тыянактарды чыгарат.	7.2.1.1. Жашоодогу пландарын долбоорлоо аркылуу өзүн-өзү аныктоо жана коомдо ордун табууга умтуулуну демонстрациялайт. 7.2.1.2. Өзүнүн керектөөлөрүн айланадагылардын кызыкчылыктары менен салыштырат; баалуулуктарга (маданий, диний, этникалык ж.б.) карата сый мамилени талдайт жана көрсөтөт. 7.2.1.3. Команданын, топтун мүчөлөрүнүн өз ара аракеттенүүсүн, натыйжалуу коммуникациясын ийгиликтүү уюштурат. 7.2.1.4. Командалык, топтук иш алып баруу	8.2.1.1. Рационалдуу жүрүм-турум эрежелерин талдайт, конкреттүү мисалдарда альтернативалуу наркты эсептейт, туура чечимдерди кабыл алуу үчүн экономикалык моделдерди колдонот.	9.2.1.1. Кайсы баалуулуктар жалпы адамзатка (гуманисттик) таандык болуп эсептелерин айырмалайт, аларды категориялар боюнча классификациялайт: жогорку руханий баалуулуктар, маданий баалуулуктар, демократиялуу коомдун саясий жана жарандык баалуулуктары, экологиялык баалуулуктар. 9.2.1.2. Коомдо жана үй-бүлөдө аялдын жана эркектин кеңири жайылган көз караштарын, үй-бүлөнү пландоо деген эмне экендигин талдайт.

					жөндөмүн калыптандырат; өзүнүн пикиринин жана позициясынын негиздүү аргументтерин демонстрациялайт.		
2	И ш м е р д ү ү л ү к	Жарандык-укуктук	5.2.2.1. Бийлик (ата-эненин, армияда, мамлекеттик), мыйзамдар адамдардын ишмердигине жана жүрүм-турумуна кантип таасир этерин түшүндүрөт.	6.2.2.1. Башкаруунун ар кандай формаларын мүнөздөйт. 6.2.2.2. Адамдын жана жарандын укуктарын аныктайт, жарандардын тең укуктуулугун анализдейт 6.2.2.3. Окуу ишмердүүлүгүн уюштуруу боюнча өзүнүн аракеттерин пландайт, мектептин жашоосуна катышуусун баалайт, жүрүм-турумдагы жана окуудагы жеке жоопкерчилигин далилдейт.	7.2.2.1. Намысты жана кадыр-баркты басмырлоочу, зыян келтирүүчү жүрүм-турумдун типтерин талдайт. 7.2.2.2. Берилген үлгү боюнча ченемдерди сактайт.	8.2.2.1. Президенттин, парламенттин, өкмөттүн негизги милдеттерин, түшүндүрөт. 8.2.2.2. “Укук үстөмдүгү” түшүнүгүн, адам укуктары деген эмне, мамлекет жарандардын укуктарын кантип камсыздайт, КР Конституциясы боюнча адамдын милдеттерин түшүндүрөт. 8.2.2.3. Демократиялык шайлоолор кандай болуш керек, шайлоочулардын кызыкчылыктары эмнеде жана эмне үчүн адамдар шайлоого катышышы керек экендигин	9.2.2.1. “Коом” жана “жарандык коом” түшүнүктөрүнүн ортосундагы байланышты жана айырмачылыкты белгилейт, ӨЭУнун коомдун жашоосундагы ролун түшүндүрөт. 9.2.2.2. Адам укуктарын коргоо деген эмне экендигин, алар бузулган учурда кимге кайрылуу керек, керектөөчү канткенде ката кетирүүдөн алыс боло алат жана өзүнүн бузулган укуктарын калыбына келтире аларын түшүндүрө алат.

					талдайт. 8.2.2.4. Демократияны өнүктүрүүдөгү саясий партиялардын ролун түшүндүрөт.	
Финансылык-экономикалык	<p>5.2.3.1. Акча дегенди билдирүүчү сөздөрдү баяндап берет. Үй-бүлөгө акча кайдан келерин, ким акча табарын түшүндүрөт.</p> <p>5.2.3.2. Өзүнүн үй-бүлө мүчөлөрүнүн кесиптерин баяндап берет, үй-бүлөдө акча эмнеге сарпталарын, өзү жана үй-бүлөсү керектөөчү товарлардын жана кызматтардын топтомун түшүндүрөт.</p>	<p>6.2.3.1. Мектептин коммуналдык мейкиндигинин түзүлүшү, мектептин жашоосунун экономикалык аспектери, мектепте эмгек кылуу мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө айтып берет.</p> <p>6.2.3.2. Адамдын ишмердүүлүгүнүн түрлөрүн, кирешелердин булактарын, акча чогултуу ыкмаларын жана үй чарбасынын чыгымдарын баяндап берет, үй-бүлөлүк бюджетти эсептейт.</p> <p>6.2.3.3. Жеке жана үй-бүлөлүк “финансылык коопсуздук жаздыгын” түзүүнүн механизмдерин, мамлекеттин</p>	<p>7.2.3.1. Өзүнүн шаарындагы (айылындагы) ресурстарды, ишмердүүлүктүн түрлөрүн жана ишканалардын типтерин аныктайт, аларды мүмкүн болуучу иш берүүчү же керектөө үчүн товарларды өндүрүүчү катары талдайт.</p> <p>7.2.3.2. Өндүрүштүк процесстин, эмгекти бөлүштүрүүнүн жана адистештирүүнүн, маркетингдин механизмдерин, эмгектин өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуудагы жаңы технологиялардын ролун түшүнөт.</p> <p>7.2.3.3. Сарамжалдуу</p>	<p>8.2.3.1. Бизнесин юридикалык түрлөрүн, ишкердик капиталдын калыптануусун аныктайт.</p> <p>8.2.3.2. Керектөөлөрдүн, жыргалчылыктардын, өндүрүш факторлорунун түрлөрүнүн ортосундагы айырмачылыктарды, чектөөлөрдү, экономикалык тандоонун маанисин түшүндүрөт.</p> <p>8.2.3.3. Товар, пайдалуулук, нарк, сейрек кездешүүчү, чыгымдар, сурам, сунуштар, баа түшүнүктөр өз ара кандай катышта экендигин белгилейт; акчанын түрлөрүн жана функцияларын аныктайт.</p>	<p>9.2.3.1. Фирманын өндүрүшкө карата чыгымдары өзүнө эмнени камтый тургандыгын, киреше жана пайда кантип аныкталарын, фирмалардын атаандаштык жана монополия шарттарында иш алып баруу мүмкүнчүлүктөрү кандай экендигин түшүндүрөт.</p> <p>9.2.3.2. Жашоо минимумун эсептейт, адамдардын жашоо деңгээлинин көрсөткүчтөрүн, камсыздандыруу уюмдары жаранга, фирмага, мамлекетке кантип пайдалуу болушу мүмкүн экендигин талдайт, үй-бүлөнүн</p>	

				керектөөчүлүк жүрүм-турумга таасирин түшүнөт.	керектөөчүлүк тандоонун маңызын, товарлардын таңгактарындагы жана товардын өзүндөгү атайын белгилердин багытын түшүндүрөт, керектөө маданиятынын маанилүү элементтерин атайт.	8.2.3.4. Ресурстардын, товарлардын жана акчанын айлануу схемасын баяндайт. 8.2.3.5. Рыноктун иштөө механизмдерин, сурам жана сунуш мыйзамдарын, алардын өзгөрүүсүнө кандай факторлор таасир этерин, рыноктук баа кантип аныкталарын, инфляция деген эмне экендигин түшүндүрөт.	болжолдуу бюджетин түзөт. 9.2.3.3. Кыргызстандын экономикалык потенциалы, тышкы соодасы, бажы, чет өлкөлүк валюта менен байланышкан көйгөйлөр тууралуу баяндап берет. 9.2.3.4. Жумушсуздук деген эмне, себептери жана эмгек миграциясынын себептерин жана кесепеттерин түшүндүрөт.
		Өзүн-өзү таануу жана социалдык чөйрөнү таанып-билүү	5.3.1.1. Жакшы жана жаман, адилеттүүлүк көз карашынан баарлашуу жана жүрүм-турум эрежелерин түшүндүрөт. 5.3.1.2. Өзүнүн укуктарын баяндап берет, адилеттүү коомдун негизги белгилерин аныктайт.	6.3.1.1. Укук качан бузуларын, жеке жана коомдук коопсуздукка коркунуч качан пайда болорун, бул маанилүү маселелерди ким жана качан чечерин аныктайт.	7.3.1.1. Топтук эрежелер кантип кабыл алынарын жана алар бузулганда кандай жазалар кабыл алынарын түшүндүрөт. 7.3.1.2. Адамдын намысы, мазактоо, жала жабуу, ээнбаштык деген эмне, жоопкерчилик чарасы, жеке	8.3.1.1. Паркорчулукка, акча, мүлк талап кылууга карата өзүнүн мамилесин айтат жана аргумент келтирет, жоопкерчилик чараларын аргументтейт. 8.3.1.2. Адамдын жашоосунда маалыматтын ролун аныктайт. ММКнын	9.3.1.1. Никеге туруунун тартибин жана тууганчылык мамилелер, көп аялдуулук сыяктуу тоскоолдуктарды түшүндүрөт. 9.3.1.2. Келишим деген эмне экендигин, адамдардын ортосундагы мамилелерде келишимдерди

					коопсуздук түшүнүктөрүн түшүндүрөт.	коомдун пикирине тийгизүүчү таасирин түшүндүрөт.	колдонуу эмне менен шартталгандыгын, экономикалык жашоодо келишимдердин кандай түрлөрү дээрлик көп кездеше тургандыгын түшүндүрөт.
3	Ж ө н г ө с а л у у	Жарандык-укуктук	5.3.2.1. Жүрүм-турум эрежелерин жана жеке коопсуздуктун маанилүүлүгүн түшүндүрөт 5.3.2.2. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жана Баланын укуктары Конвенциясынан келип чыгып балдардын укуктарына санап берет	6.3.2.1. Жашоо – бул баалуулук, өзүнүн өмүрүнө, ден соолугуна жооптуу мамиле кылуу керек экендигин, зыяндуу адаттар ден соолукка кандай таасирин тийгизерин түшүндүрөт. 6.3.2.2. Бак-дарактарды, парктарды жана токойлорду колдонуу жана коргоо, дүйнөлүк маданий жана табигый мурасты коргоого байланыштуу маселелерди түшүндүрөт, айлана-чөйрөгө тийгизилген зыянды аны	7.3.2.1. Укук бузуу менен кылмыштуулуктун айырмасын, күнөө деген эмне экендигин түшүндүрөт, укук бузуучунун потенциалдуу белгилерин аныктайт (моралсыз жүрүм-турум, руханий жактан алсыздык, жазаланбагандык). 7.3.2.2. Моралдык жана укуктук жоопкерчиликтин айырмасын түшүндүрөт. 7.3.2.3. Өз коомундагы укук тартибинин абалын баалайт, “укук	8.3.2.1. Үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салууга мамлекет эмне үчүн жана кантип катышат. 8.3.2.2. Эркиндикти ишке ашыруу мыйзам жана коомдук тартип эрежелери менен жөнгө салынары тууралуу тыянактарды чыгарат. 8.3.2.3. Кыргызстандын эл аралык коомчулукка (БУУдагы мүчөлүк) кирүүсүнүн принциптерин түшүндүрөт жана аргументтерди келтирет. 8.3.2.4. Мыйзам үтөмдүгү деген эмне	9.3.2.1. Никени юридикалык каттоонун, жарандык никенин, жубайлардын укуктарын жана милдеттеринин маанисин түшүндүрөт. 9.3.2.2. “Конституция – түздөн-түз таасир этүүчү мыйзам” деген айтымдын маанисин түшүндүрөт. 9.3.2.3. БУУнун принциптерин түшүндүрөт, жалпы баалуулуктарды, Адам укуктарынын жалпы декларациясынын, Балдар укуктары

			калыбына келтирүүгө сарпталган чыгымдар менен салыштырат.	тартиби” менен “коомдук тартип” түшүнүктөрүнүн ортосундагы айырмачылыкты түшүндүрөт. 7.3.2.4. Укук коргоо органдарынын ролу менен соттун ортосундагы айырмачылыкты түшүндүрөт.	жана укуктук мамлекеттин белгилерин түшүндүрөт. 8.3.2.5. Сот адилеттиги менен прокуратуранын ишмердигин, Конституцияда эмне үчүн соттун көз карандысыздыгы белгиленгендигин түшүндүрөт.	жөнүндө конвенциянын баалуулуктарын аргументтейт. Туруктуу өнүгүү, жакырчылык, дүйнө куруу, адамзаттын маданий мурасы.
Финансылык-экономикалык	5.3.3.1. Тамеки тартуунун, аракеттиктин, баңгичиликтин кесепеттерин түшүндүрөт. 5.3.3.2. Бул зыяндуу адаттарга карата жеке пикирин айтат.	6.3.3.1. Күнүмдүк жашоодо адамдар жашаган чөйрөсүнө кандай зыян келтирип жаткандыгын баалайт 6.3.3.2. Үй чарбалары чыгарып жаткан калдыктардын санын кыскартуу боюнча мүмкүнчүлүктөрдү баяндап берет, “жашыл керектөөнүн” маанисин түшүндүрөт. 6.3.3.3. Товарларды экологиялык маркировкалоо жөнүндө маалыматты табат жана көрсөтөт.	7.3.3.1. Өзү жашаган жердеги экологиялык көйгөйлөрдүн себептерин, өндүрүштү экологиялаштыруу деген эмне экендигин түшүндүрөт.	8.3.3.1. Банктардын фирмалардын ишмердигиндеги жана жөнөкөй адамдардын кадимки жашоосундагы ролун түшүндүрөт. 8.3.3.2. Баалуу кагаздар деген эмне, аларды кимдер сатып алат жана сатат, баалуу кагаздар менен мыйзамдуу операциялар “алдамчылык” пирамидалардан эмнелери менен айырмалана тургандыгын түшүндүрөт.	9.3.3.1. Эмне үчүн жумушсуздук бар, эмгек биржалары кандай функцияларды аткарат, мамлекеттин социалдык саясаты кандай чараларды божомолдой тургандыгын талдайт. 9.3.3.2. Үй-бүлөлүк, мүлктүк жана мүлктүк эмес, эмгек мамилелери кандай укуктук ченемдер менен жөнгө салынарын түшүндүрөт.	

3.2. Окуучулардын жетишкендиктерин баалоонун негизги стратегиялары

Баалоо төмөнкүлөр үчүн колдонулат:

- андан ары окутуу үчүн окуучулардын даярдыгынын деңгээлин өлчөө;
- орундарды аныктоо же башка артыкчылыктарды берүү максатында окуучулардын рейтингин өткөрүү;
- окуучулардын окуусуна байланыштуу, окуучулардын өздөрүнө да, мугалимдерге да кайтарым байланышты камсыз кылуу;
- окутууда стандарттарды аныктоо жана аларга ылайык келүү;
- окутуу процессинде багыт берүү жана жетекчиликти ишке ашыруу үчүн колдонулат.

Баалоо окуунун ички мотивациясына түрткү берүүгө, өзүн-өзү баалоо, өзүн-өзү талдоо жана өз ара баалоо, өзүнүн ишмердүүлүгүн жана башка окуучулардын ишмердүүлүгүн критикалык баалоо көндүмдөрүн калыптандырууга багытталат, окутуунун эмоционалдык жагымдуу чөйрөсүн түзүүгө өбөлгө болот. Бул максатта баалар да, сапаттык жана сыпаттама ыкмалар да колдонулат.

Баалоо милдеттеринаткаруу үчүн мугалим:

- бааны окутуунун натыйжасына жетүү даражасынын көрсөткүчү катары карайт;
- натыйжаларга жетүү жана жеке өнүгүүсү жагынан окуучулардын прогрессине байкоо жүргүзөт;
- сапаттык жана сандык баалоонун ар түрдүү формаларын (индивидуалдуу жана топтук иш, оозеки жана жазуу иши ж.б.) жана методдорун, ыкмалары менен инструменттерин (окуучунун портфолиосу, байкоолор, тесттер, текшерүү иштери ж.б.) колдонот;
- көйгөйлөрдү биргелешип чечүү үчүн окутуу процессиндеги прогресс жана кыйынчылыктар тууралуу окуучуларды жана алардын ата-энелерин маалымдайт;
- окуучуну ким, качан жана кайсы жерде баалап жатканына карабастан, окуучуга коюлган талаптардын биримдигин камсыз кылат.

«Адам жана коом» предмети боюнча баалоо курсту түзүүнүн негизги принциптерине жооп бериши керек:

- берилген курска интеграцияланган өзүнчө бир предметтердин билимдеринин суммасы эмес, окуучуларга социалдык көйгөйдү түрдүү дисциплиналардын (социология, укук, экономика, саясат, этика) көз карашынан кароого мүмкүнчүлүк берген таанып-билүү ишмердүүлүгү бааланат
- практикага-багытталган принцип, анын негизинде мектептин чегинен тышкары жерлерде аракеттене билүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуучу компетенттүүлүктөр иштелип чыгат.

Курстун алкагында баалоону пландоодо окуучулардын жетишкендиктеринин деңгээлин баалоого кошмча окуучуларда өзүн-өзү баалоо,

- өзүн-өзү талдоо жана өз ара баалоо, өзүнүн жана башка окуучулардын ишмердүүлүгүнө критикалык баа берүү көндүмдөрүнүн калыптануу даражасын баалоо жүргүзүлөрүн эстен чыгарбоо зарыл. Баалоо системасы окуучуда окууга болгон ички мотивацияга түрткү берүүгө да багытталышы керек.

«Адам жана коом» предметинде баалоонун принциптери:

Объективдүүлүк. Жакшылык каалоочулук. Объективдүүлүк принциби бардык окуучулар бир эле сыноодон бирдей шарттарда өтүшүн талап кылат. Маалыматтарды иштеп

чыгуунун объективдүүлүгү мугалимде да, окуучуларда да баанын так критерийлеринин болушун талап этет. Баалоо класстагы жагымдуу атмосфера түзүлгөн шартта жүргүзүлүүгө тийиш.

Ачыктык баалоонун критерийлери менен формалары окуучуларга күн мурунтан белгилүү болуусун талап кылат. Окуучулар эмне жана кантип бааланарын билиши керек, мында алар баалоонун критерийлерин иштеп чыгууга катыша алышат.

Ишенимдүүлүк. Бул принцип материал боюнча кошумча сабактарды өткөрбөстөн, берилген тапшырмаларды кайталап колдонууда бир окуучуга карата бирдей жыйынтыктарды камсыз кылууга тийиш.

Валиддүүлүк – баалоо методунун аныктыгы, ал өлчөнүүгө тийиш болгон нерсенин өлчөнүп жатканын көрсөтөт.

Баалоонун түрлөрү

Кыргыз Республикасында орто жалпы билим берүүнүн Мамлекеттик билим берүү стандартында баалоонун үч түрү белгиленген: диагностикалык, формативдик жана суммативдик.

Диагностикалык баалоо окуу жылынын / ар бир циклдин башында кийинки прогрессти баалоо үчүн жүргүзүлөт: мугалим окуу жылынын ичинде окуучунун компетенттүүлүктөрүнүн калыптангандыгынын баштапкы деңгээлин жетишилген натыйжалар менен салыштырат.

Формативдик баалоо. Формативдик баалоонун максаттары - окуучулардын материалды өздөштүрүүсүнүн ийгиликтүүлүгүн жана жекече өзгөчөлүктөрүн аныктоо, ошондой эле окуучулардын ийгиликке жетишүүсү үчүн сунуштамаларды иштеп чыгуу. Окуучунун жөндөмдүүлүктөрүнүн деңгээли эмес, ал аткарган конкреттүү иш бааланат.

Окутуунун орто аралык натыйжаларын баалоодо окуучулардын өзгөчөлүктөрү (ишти аткаруу темпи, теманы өздөштүрүү ыкмалары ж.б.) эске алынып, окуучулардын жетишкендиктерине жана прогрессине көңүл бурулат. Журналга баа зарылчылыкка жараша коюлат, мугалим окуучулардын жеке прогрессине өздүк байкоолорун белгилейт.

Суммативдик баалоо. Мындай баалоо окутуунун ар бир баскычы үчүн пландалган натыйжаларга окуучунун жетүү даражасын аныктоо үчүн колдонулат.

«Адам жана коом» интегративдик предмети боюнча баалоонун 3 компоненттен турган системасы сунушталат:

1. **Жүрүм-турушкаласы/байкоо:** Окуучулардын мектеп чөйрөсүндө жана тышкы чөйрөдө жүрүм-туруму жана өз ара аракеттери кандай экенин аныктоого жардам берүүчү критерийлери менен шкала.

Бул мазмунду билүүнү баалоо эмес, жөндөмдөрдү текшерүү. Ал субъективдүүдөй туюлушу мүмкүн, бирок «Адам жана коом» предметинин жалпы максаттары үчүн жогорку даражада валиддүү болушу ыктымал.

5	4	3	2	1
Дайыма	Көп учурда	Кээде	Сейрек	Эч качан

«Адам жана коом» интеграцияланган предметинде баалоо курстун түзүлүшүнүн жалпы принциптерине жооп берүүгө тийиш:

1. Аталган курска интеграцияланган өзүнчөпредметтердин билимдеринин суммасы эмес, окуучуларга социалдык көйгөйдү түрдүү дисциплиналардын (социология, укук, экономика,

саясат, этика) көз карашынан кароого мүмкүнчүлүк берген таанып-билүү ишмердүүлүгү бааланат.

2. Практикага-багытталган принцип, анын негизинде мектептин чегинен тышкары жерлерде аракеттене билүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуучу компетенттүүлүктөр иштелип чыгат.

Курстун алкагында баалоону пландоодо окуучулардын жетишкендиктеринин деңгээлин баалоого кошумча окуучуларда өзүн-өзү баалоо, өзүн-өзү талдоо жана өз ара баалоо, өзүнүн жана башка окуучулардын ишмердүүлүгүнө критикалык баа берүү көндүмдөрүнүн калыптануу даражасын баалоо жүргүзлөрүн эстен чыгарбоо зарыл. Баалоо системасы окуучуда окууга болгон ички мотивацияга түрткү берүүгө багытталышы керек.

Критерийлер:

1. Окуучу башкалардын сөзүн бөлбөстөн, өз оюн айтууга мүмкүнчүлүк береби?
2. Окуучу башкалардын өзүнүкүнөн айырмаланган көз караштары болушу мүмкүн экенине жол береби?
3. Талаш учурунда окуучу башкалардын дарегине шылдыңдаган, кемсинткен сөздөрдү айтуудан алыс болобу?
4. Окуучу тигил же бул маселе боюнча башка адамдардын пикирин сурайбы?
5. Чыр-чатактарды чечүүдө окуучу күч колдонуубу? Чыр-чатактарды чечүү үчүн бул окуучу компромисстерди табууга аракеттенеби?
6. Башка окуучулардын укугу бузулса, окуучу аны коргойбу?
7. Окуучу балдарга жана кыздарга бирдей мамиле жасайбы?
8. Окуучу жергиликтүү мүнөздөгү көйгөйдү чечүүгө багытталган иш-чараларга катышабы?
9. Башка критерийлер.

2. Долбоорлоо /окуучунун активдүү позициясы (жыйынтыктоочу аттестацияны өткөрүүдө кошумча баа катары):

9-класста окуучулардын 2 долбоорду иштеп чыгуусу жана болжолдуу аткаруусу: 1) инсанга-багытталган жана 2) коомго-багытталган.

Долбоорлоонун негизги максаты болуп- окуучунун өзүн-өзү аныктоосу, турмуштук кырдаалдарга карата өз алдынчалыктын жана активдүү позициянын иштелип чыгышы, аны шыктандыруу, коомдун турмушуна активдүү катышуу, өзүн-өзү ишке ашыруусу саналат.

Долбоорлоо боюнча болжолдуу багыттар:

Биринчи (инсанга-багытталган) долбоор: Мен инсанмын. Менин келечегим.

Экинчи (коомго-багытталган) долбоор: Жоопкерчиликтүү болуу деген эмне (үй-бүлөдө, мектепте, коомдо, жашаган жерде ж.б.).

Долбоорлоону баалоонун болжолдуу критерийлери:

Маанилүү: Долбоорлоону баалоонун критерийлери мугалим жана окуучулар тарабынын иштелип чыгып, талкууланышы керек.

Көйгөй	Көйгөй / анын актуалдуулугу белгиленген, изилдөө/ иш-аракеттин максаттары так аныкталган
Чечимди издөө жана пландоо	Жүргүзүлгөн изилдөө /иш-аракет тереңдиги, өз алдынчалыгы, чыгармачыл мамилеси, ар түрдүү методдордун колдонулушу менен айырмаланат
Долбоор боюнча	Маалыматтын көп сандагы ишенимдүү булактары (кагазга

маалыматтарды издөө	түшүрүлгөн, компакт-дисктер, интернет-булактар), маектер, жолугушуулар тандалган
Продукт	Жүргүзүлгөн изилдөө / иш-аракет темага жана көйгөйлүү маселеге жооп берет. Коюлган максаттар жетишилди. Тыянактар логикалуу, негизделген жана коюлган максаттарга ылайык келет
Долбоордун жыйынтыктарын презентациялоо	Изилдөөнүн/иш-аракеттин жыйынтыктарын көрсөтүүнүн ар кыл формалары тандалып алынган, алар долбоордун максаттарына, материалдын мазмунуна ылайык келет, окуучунун салымын көрсөтөт. Сүйлөгөн сөзү ырааттуулугу, баяндоонун логикасы жана кепманияты менен айырмаланат. Окуучулар долбоордун мазмунун кыска жана толук ачып бере алуу, кабыл алынган чечимдерди аргументтүү түрдө негиздеп бере алуу жөндөмдөрүн көрсөтүшөт
Топ менен долбоорлоо учурунда	Биргелешкен аракеттер, иштин графиги так пландалган, топтун катышуучуларынын ролдору бөлүштүрүлгөн, изилдөө/иш-аракеттин жүрүшүн топтоо активдүү талкуулоо уюштурулган

Окуучулардын ар бири (топ) төмөнкүлөр үчүн кошумча балл алышы мүмкүн:

- долбоорду/долбоорлорду аткарууда оригиналдуу методдорду колдонуу;
- долбоордун/долбоорлордун жыйынтыктарын презентациялоонун стандарттуу эмес ыкмаларын колдонуу.

Талкуулоо үчүн кошумча критерийлер:

Долбоорду ишке ашыруу боюнча ишмердүүлүктү баалоо үчүн окуучулардын жарандык көндүмдөрүнүн төмөндө келтирилген тизмесин пайдаланууга болот.

Мугалим ар бир (же тандоо боюнча) критерийге белгилүү сандагы баллдарды коёт. Иштин жыйынтыгы боюнча баллдарды эсептөө жүргүзүлөт. Эгер окуучу мүмкүн болгон жыйынтыктын 90 %дан 100 %га чейин топтосо – «5» коюлат, 75 % дан 90 %га чейин – «4», 50% дан 75 %га чейин – «3».

Өз ара аракеттенүү	Көзөмөл (мониторинг)	Таасир этүү
<p>Жөндөм:</p> <ul style="list-style-type: none"> - кичи топтордо, комитеттерде иш алып баруу; - угуу; - маалымат алуу үчүн суроо берүү, көз караштарды аныктоо; - коомчулукту кызыктырган маселелерди талкуулоо; - кызыкчылыктар боюнча топторго, жарандардын топторуна катышуу; 	<p>Жөндөм:</p> <ul style="list-style-type: none"> – коомчулукту кызыктырган суроолорду талкуулоо; – коомчулукту кызыктырган суроолордун ММКда талкууланышына байкоо жүргүзүү; – мамлекеттик чиновниктерден жана мекемелерден, кызыкдар топтордон, жарандык уюмдардан маалымат топтоо; 	<p>Жөндөм:</p> <ul style="list-style-type: none"> – добуш берүүгө катышуу; – өзүнүн кызыкчылыктарын же топтун кызыкчылыктарын көрсөтүү; – петициялар менен кайрылуу; – каттарды жазуу; – коомчулуктун алдында чыгып сүйлөө; – жарандык уюмдарга, саясий партияларга, кызыкчылык боюнча

<p>- мындай топтордун колдоосуна ээ болуу үчүн союздарды түзүү; – чыр-чатактарды башкаруу: ортомчулук, сүйлөшүүлөр, компромисс, консенсусту (макулдукту) издөө, чечим чыгаруу; - мектептик жана коомдук милдеттерди өкүл же шайланган лидер катары чыгуу менен аткаруу</p>	<p>– коомчулуктун жыйналыштарына катышуу; – жарандык көйгөйлөрдөн маалыматы бар адамдар менен маектешүү; – маалымат алуу максатында мамлекеттик чиновниктерге, эксперттерге суроолорду берүү; – маалымат алуу жана алмашуу үчүн басма жана электрондук ресурстарды колдонуу</p>	<p>топторго катышуу; – талапкерлерди же коомчулукту кызыктырган маселелер боюнча позицияларды колдоо же четке кагуу; – коомчулукту кызыктырган маселелер боюнча көз караштар менен таанышуу үчүн ММК, компьютер тармагын колдонуу</p>
--	---	---

3. Теориялык мүнөздөгү суроолор: эссе, жазуу түрүндөгү тесттер, оозеки жооптор, докладдар, рефераттар ж.б. жардамы менен баа коюу.

Жалпысынан баалоодо окуучулардын билимин, жөндөмдөрүн, көндүмдөрүн текшерүүнүн төмөндөгү методдору колдонулат:

- текшерүүнүн оозеки түрлөрү (сурамжылоо, суроолорго оозеки жооп берүү, оозеки текшерүү иши ж.б.),

- текшерүүнүн жазуу жүзүндөгү түрлөрү (терминологиялык жат жазуу, өз алдынча иш, текшерүү иши, тематикалык реферат, тесттердин ар кандай түрлөрү),

- текшерүүнүн практикалык түрлөрү (практикалык иш, эксперименталдык иш ж.б.).

Суммативдик баалоодо оозеки сурамжылоонун көлөмү азаят, ал эми жазуу иштеринин көлөмү көбөйөт. Айына жок дегенде бир жолу текшерүү иштерин өткөрүү сунушталат. Мындай иштерди өткөрүүдө сөзсүз түрдө текшерүү иштеринин ар түрдүү формаларын колдонуу зарыл. Окуучулардын текшерүү иштерин текшерүүдө окуучулар менен кайтарым байланыш түзүү, аткарылган иштерди аргументтелген талдоо жүргүзүү зарыл. Мында окуучунун ишмердүүлүгү бааланат, ал эми мугалимдин окуучуга болгон мамилеси коюлган баага таасирин тийгизбеш керек.

Объективдүү баалоо. Баалоо критерийлерин колдонуу менен окуучулардын окуудагы жетишкендиктерин баалоо (критерийлер боюнча баалоо).

Объективдүүлүк принцибин камсыз кылуучу баалоо – критерийлер боюнча баалоо.

Критерийлер боюнча баалоо ар бир окуучунун ишмердүүлүгүн гана баалоого (бир окуучунун жообун/ишин башка окуучунун жообу/иши менен салыштырбастан) мүмкүндүк берет. Окуучунун натыйжаларына карата окуучунун окутулгандык деңгээлин аныктайт. Мында ар бир окуучу тарабынан материалды өздөштүрүү деңгээли баалоо критерийлерине жана тиешелүү күтүлгөн натыйжаларга жараша бааланат.

Окуучунун окуудагы жетишкендиктерин баалоонун критерийлеринин негизи болуп окутуудан күтүлүүчү натыйжалардын аяккы максаттары эсептелет.

Мындай баалоонун критерийлерин колдонууда окуу процессинин бардык катышуучулары үчүн баалоо ачык-айкын жана түшүнүктүү болот. Бул критерийлер объективдүү баалоону камсыз кылат. Мындай баалоодо мугалим баалоо критерийлери менен

окуучуларды алдын аоа тааныштыруусу керек. Ушундай учурда гана окуучулар ар бир тапшырмага түшүнүү менен мамиле кылышат жана бул кийинки жетишкендиктерге жетүүгө мүмкүндүк берет.

«Адам жана коом» предмети боюнча баалоонун болжолдуу критерийлери:

1. Оозеки жооп

Оозеки жоопту баалоонун критерийлери

Оозеки жооп:

- а) өздөштүрүлгөн теориялардын негизинде туура болууга;
- б) толук болууга; материал белгилүү бир логикалык ырааттуулукта берилүүгө;
- в) материал адабий тил менен берилүүгө;
- г) жооп өз алдынча болууга тийиш.

Оозеки жоопко коюлуучу баалардын ченемдери:

- «2» деген баа – жооптон окуучу окуу материалынын мазмунун түшүнбөгөнү же мугалимдин жетелеме суроолорунан кийин оңдой албаган олуттуу каталарды кетиргени байкалат.

- «3» деген баа – жооп толук, бирок олуттуу ката кетирилген же жооп толук эмес, байланышсыз.

- «4» деген баа – өздөштүрүлгөн теориялардын негизинде жооп толук жана туура; материал белгилүү бир логикалык ырааттуулукта берилген, ошол эле учурда мугалимдин талабы менен оңдолгон 2-3 анча олуттуу эмес ката кетирилген.

- «5» деген баа – өздөштүрүлгөн теориялардын негизинде жооп толук жана туура; материал белгилүү бир логикалык ырааттуулукта, адабий тил менен берилген; өз алдынча жооп.

2. Жазуу түрүндөгү жооп

Жазуу түрүндөгү жоопту баалоонун критерийлери:

Жазуу түрүндөгү жоопту баалоодо төмөнкү элементтерди бөлүп көрсөтүүгө болот:

- а) көйгөйдү ачып берүүдө өз көз карашын (позициясын, мамилесин) көрсөтүү;
- б) көйгөйдү теориялык деңгээлде ачып берүү (негиздөөлөр менен жана байланышта) же жооптотерминдерди жана түшүнүктөрдү пайдаланбастан;
- г) коомдук турмуштун фактыларына же өз тажрыйбасына таянуу менен өз позициясын аргументтөө.

Жазуу жүзүндөгү жоопко коюлуучу баалардын ченемдери:

- «2» деген баакөйгөй ачылып берилбесе же тапшырманын контекстинен тышкары маалымат (коомдук турмуштун же өз тажрыйбасынан фактылар) берилсе коюлат.

- «3» деген баа көтөрүлгөн көйгөй боюнча өздүк позициясы аргументтөөсүз тиричилик деңгээлинде берилсе коюлат.

- «4» деген баакөйгөйдү ачып берүүдө өз көз карашы (позициясы, мамилеси) көрсөтүлсө коюлат. Көйгөй терминдерди жана түшүнүктөрдү формалдуу колдонуу менен ачылган. Коомдук турмуштун фактыларына же өздүк социалдык тажрыйбасына таянуу менен өз пикирин аргументтеген.

- «5» деген баакөйгөйдү ачып берүүдө өз көз карашы (позициясы, мамилеси) көрсөтүлсө коюлат. Көйгөй теориялык деңгээлде, негиздөөлөр менен байланышта, контексте терминдерди жана түшүнүктөрдү туура колдонуу менен ачылган. Коомдук турмуштун фактыларына же өздүк социалдык тажрыйбасына таянуу менен өз пикирин аргументтеген.

3. Практикалык иш

Баалоо критерийлери:

Практикалык ишти баалоодо төмөнкү элементтерди бөлүп көрсөтүү керек:

- а) иште зарыл болгон ырааттуулукту сактоо;
- б) окуучулар ишти аткаруу үчүн зарыл болгон билимдердин булактарын өз алдынча тандап алышат;
- в) практикалык иштерди аткаруу үчүн зарыл болгон теориялык билимдерди, практикалык жөндөмдөрдү жана көндүмдөрдү өз алдынча пайдаланышат.

Практикалык ишке коюлуучу баалардын ченемдери:

- «2» деген баа окуучу ишти аткарууга даяр болбосо коюлат. Алынган натыйжалар туура бүтүмдөрдү жасоого шарт түзө албайт жана коюлган максатка туура келбейт. Теориялык материалды начар билери жана керектүү жөндөмдөрдүн жоктугу көрүнөт. Окуучу начар даярдангандыктан, мугалимдин жана башка окуучулардын жетекчилиги менен жардамы натыйжа бербейт.

- «3» деген баа практикалык иш мугалимдин же жакшы даярданган жана бул ишти «эң жакшы» аткарган окуучулардын жардамы менен аткарылса коюлат. Ишти аткарууга көп убакыт жумшалат (толук бүткөрүү үчүн ишти үйгө берүүгө болот). Окуучулар теориялык материалды билерин көрсөтөт, бирок өз алдынча иштөөдө кыйналат.

- «4» деген баа практикалык иш же өз алдынча иш окуучу тарабынан толук көлөмдө жана өз алдынча аткарылса, коюлат. Аткаруунун зарыл болгон ырааттуулугунан четтөөлөр байкалат, бирок алар аяккы натыйжанын тууралыгына таасирин тийгизе албайт (айрым аймактарды же өлкөлөрдү мүнөздөөдө типтүү пландын пункттарын алмаштыруу ж.б.). Окуучулар мугалим көрсөткөн билим булактарын колдонот. Иш окуучунун теориялык негизги материалды билерин, ишти өз алдынча аткаруу үчүн зарыл болгон жөндөмдөргө ээ болгонун көрсөтөт. Иштин жыйынтыктарын берүүдө так жана тыкан эместиктер болушу мүмкүн.

- «5» деген баа иш толук көлөмдө тиешлеүү ырааттуулукту сактоо менен аткарылса, коюлат. Окуучулар толугу менен өз алдынча иштешет: ишти аткаруу үчүн зарыл болгон булактарды тандап алышат, практикалык ишти аткарууга керектүү теориялык билимдерин жана практикалык жөндөмдөрүн жана көндүмдөрүн көрсөтүшөт.

Талдоо

Баалоонун эң негизги этабы болуп алынган натыйжаларды талдоосаналат. Окуу процессинде мугалим ар бир өткөрүлгөн ишке талдоо жүргүзүшү керек.

Талдоонун жыйынтыгы боюнча мугалим:

1. Окуучулар менен кайтарым байланышты түзүүсү жана каталардын үстүндө иштөөнү сунуш кылуусу.
2. Өзүнүн ишмердүүлүгүнө өзгөртүүлөрдү киргизүүсү, мисалы:
 - окуучулар кыйналган темаларды өдөштүрүүнү улантуу;
 - окуучулардын түшүнүүсүн жакшыртуу үчүн кошумча убакыт бөлүү;
3. Окутуу методикасын көңүл буруусу, түзөтүүлөрдү киргизүүсү;
4. Календардык-тематикалык пландоону коррекциялоосу керек.

4 - бөлүм. Билим берүү процессин уюштурууга коюлуучу талаптар

4.1. Ресурстук камсыздоого коюлуучу талаптар

Билим берүү процессин **ресурстук камсыздоого коюлуучу талаптар** коомтаануу сабактарында максаттарга жетүүнү жана окуучулардын жетишкендиктеринин пландалган натыйжаларын эске алуу менен түзүлүп, төмөнкү элементтерди камтыйт:

- предмет боюнча окуу китептеринин жана (же) алардын курамдык бөлүгү болгон электрондук тиркемелери бар окуу китептеринин, маалыматтык, окуу-методикалык адабияттардын болушу.

- предмет боюнча кошумча басылма жана электрондук билим берүү ресурстары (ЭОР), анын ичинде Интернетке да жеткиликтүүлүк.

- курстун темалары боюнча демонстрациялык таблицалардын, схемалардын жана башка графикалык уюштуруучулардын болушу.

- предмет боюнча өзүнүн графикалык уюштуруучуларын түзүү үчүн окуу каражаттарынын (кагаз, карандаштар, флипчарттар ж.б.) болушу.

- техникалык каражаттарга карата (аудио-, видеоаппаратура, компьютер, проектор, көбөйтүүчү техника, интерактивдүү доска ж.б.) жеткиликтүүлүк

- натыйжалуу коммуникация максатында окуу мейкиндигин өзгөртүү үчүн жеңил ыңгайлуу эмеректин болушу.

«Адам жана коом» курсунун жалпы билим берүүчү программасын ишке ашырган педагогикалык кадрлардын квалификациясына коюлуучу талаптар өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт:

- билим берүү процессинин субъектиси катары адам жөнүндөгү илимдердин системасын, анын курактык, жекече өзгөчөлүктөрүн, өнүгүүсүнүн социалдык факторлорун билүү.

- окуучулардын эркиндиктери менен укуктарын сактоо, окуучуларга социалдык жардам жана колдоо көрсөтө алуу.

- педагогикалык процесстин бүтүндүгүнүн мыйзам ченемдүүлүгү, заманбап психологиялык-педагогикалык технологиялар жөнүндө билимдер системасына ээ болуу, өнүктүрүүчү окутуу технологияларын билүү.

- окуучулардын сабактан тышкаркы ишмердүүлүгүн уюштурууну билүү.

- билим берүү уюмдарынын системасын жана аларды башкаруунун негиздерин билүү.

- билим берүү жаатындагы тажрыйбалык-эксперименталдык иштерди жана изилдөө иштерин уюштуруунун негиздерин билүү.

- ар түрдүү типтеги билим берүү уюмдарында «Адам жана коом» предметин окутуунун заманбап методикасын билүү, окутуунун ар түрдүү каражаттарын колдонуу.

- «Адам жана коом» предмети боюнча профилдик окутууну жүргүзүүгө даяр болуу, автордук програмаларды иштеп чыгуу.

4.2. Шыктандыруучу окуу чөйрөсүн түзүү

1. Критикалык ой жүгүртүү, дебаттар, коммуникативдик-ишмердүүлүк мамилесине негизделген долбоорлоо методу сыяктуу билим берүү технологияларын ишке киргизүү аркылуу окуучуларды окуу-таанып-билүү процессинде субъекттик позициялоо үчүн шарттарды түзүү (окуу диалогун жүргүзө алуу, өзүнүн ишмердүүлүгүн көйгөйлүү кылуу; өзүн-өзү көзөмөлдөө жана өзүн-өзү баалоо көндүмдөрү);

2. Жарандык коомдун баалуулуктарына жана төмөндөн көтөрүлгөн демилгелерге, демократиялык принциптерге юагытталган окуучулардын өзүн-өзү башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүн башкаруучулук колдоо системасын (жеке жоопкерчилик, макулдашууга умтулуу, пикир айтуунун эркиндиги, башкаруу позицияларынын алмашуучулугу, мүмкүнчүлүктөрдүн теңдиги ж.б.) модификациялоо.

3. Окуучунун социалдык статусун, социалдык жоопкерчилигин жогорулатуучу, мектеп турмушунун баалуулугун, патриоттуулукту, жарандыкты, толеранттуу аң-сезимди калыптандыруучу окуучунун өз алдынча байкап көрүү, аракеттенүү, коомдук эффектке ээ болгон мүмкүнчүлүккө багыттоо менен атайын социалдык чөйрөнү түзүү.

4. Бекем социалдык байланыштарды түзүү, ар бир окуучуда жарандык мамилелерди түзүүгө жөндөмдүүлүгүнүн калыптанышына көмөк көрсөтүү, башкача айтканда коомдогу бардык адамдар менен өз ара аракеттенүү.

Заманбап коомдун өнүгүү тенденциялары окуучулардын билим алуу даярдыгына карата инновациялык мамилени талап кылат. Мектептин алдына окуучуну жаңы, тез өзгөрүүчү шарттарга даярдоо милдети коюлган, ал төмөнкүлөрдү талап кылат:

- биринчиден, окуучуларды маалыматты өз алдынча издөөгө, алууга, иштеп чыгууга, аны менен алмашууга, маалымат мейкиндигинде тез багыт алууга шыктандыруучу окуу чөйрөсүн түзүү;

- экинчиден, окуучулардын жөндөмдөрүнүн толук ачылышына көмөк көрсөтүүчү шарттарды түзүү.

Ошентип, билимдерди активдүү түрдө, чыгармачылык менен издөө жана алуу көйгөйү бүгүн мектептин алдында болуп көрбөгөндөй курч коюлууда. Окутуу жана тарбиялоо процесси мамлекет мектептин алдына койгон бүтүрүүчүнүн идеалдуу моделине жакыndoого жардам бериши керек: ал өзүн инсан, демократиялык жарандык коомдун идеалдарын активдүү алып жүрүүчү катары сезген, башка маданияттардын баалуулуктарын урматтаган, креативдүү жана сынчыл ой жүгүрткөн, таанып-билүүгө, чыгармачылыкка жана өз алдынча билим алууга шыктандырылган бүтүрүүчү болуп саналат.